

תכלית הבריאה וחובת האדם עיון בתורת הרמח"ל

פתיחה

פניה אישית

קורא יקר! המאמר מורכב מארבעה פרקים וסיכום. אתה מוזמן לבחור בין מסלולים שונים בקריאת המאמר: א. קריאה רציפה של כולו על הסדר; ב. קריאת הפרק השלישי בלבד, שבו עיקר החידוש והדיון; ג. קריאת הסיכום בלבד; ד. קריאת הסיכום ומתוך זאת הרחבה וביסוס בנקודות המעניינות אותך. מובן שאתה מוזמן להמציא מסלול אישי אחר... הערה על הערות השוליים: בהערות יש לעתים הרחבות משמעותיות, אולם הן אינן נצרכות לרצף של המאמר. הקורא שההערות יכבידו על קריאתו מוזמן כמוכח להתעלם מהן.

תודות

המאמר נכתב מתוך העיסוק בתורת רמח"ל בחבורה בישיבה לאורך השנה, בהובלת הרב אוריאל עיטם ובליווי שיעוריו. תודתי הרבה לרב, שפתח לנו שערים בלימוד טפח מתורתו הרחבה והעמוקה של רמח"ל, שאין לה סוף. דברים רבים במאמר הם ממנו ועל חלקם אף אינני יודע להצביע, לכן נמנעתי מלהעיר באופן פרטני על כל דבר ודבר. תודה גם לכל בני החבורה על הלימוד המשותף ובייחוד לרוגן לקס על הלימוד בחברותא. תודה לבית הישיבה בכלל ולר"מים ולראש הישיבה בפרט, על האפשרות לעסוק בתורה במקום שלבי חפץ, השנה ובכלל.

המאמר עוסק בתורת רמח"ל הרחבה, אך קשור באופן מיוחד לספר מסילת ישרים, העוסק בחובת האדם. תודה שוב לבית הישיבה, לר"מים ולראש הישיבה, שלימדו אותי בלי הרבה מילים על חשיבותו של ספר מסילת ישרים. תודה לרב שלמה אבינר, שהביא אותי בדבריו הרבים לפתוח את ספר מסילת ישרים לראשונה ולאחוב אותו; תודה עמוקה, בלב מלא צער, לרב אהוד ברזילי זצ"ל, שלימד אותנו בשיעוריו איך ללמוד את הספר לעומק,

עומק מחשבתי המוליד עומק מוסרי, והראה לנו באישיותו איך לחיות את תכניו. במובנים רבים המאמר צומח מתוך ההתבוננות שלו בפרק א בספר¹. יהיו הדברים לעילוי נשמתו, וזכותו תגן עלינו, ונזכה מהרה להגיע מתוך קדושה לגאולה שלמה, לתחיית המתים ולחיי העולם הבא.

מעין התנצלות

מחשבת רמח"ל היא ים שאין לו סוף, וככל שמעמיקים בו מתבררים הדברים יותר ואף מתגלות טעויות וליקויים בהבנות קודמות. העיסוק בסוגיות יסודיות אלו ובתורתו של גדול כרמח"ל מחייב בירור עמוק ומדויק, שברור לי שאינני עומד בו כראוי. נראה שדברי רמח"ל רובם ככולם מיוסדים על תורת הסוד, ודבריו בספריו הכתובים בלשון נגלה מתאימים לדבריו הבכתובים בלשון נסתר. המאמר מבוסס על ספרי רמח"ל הכתובים בלשון נגלה, ובעיקר על מסילת ישרים, דרך ה' ודעת תבונות. ברור לי שלימוד החיבורים העוסקים מפורשות בנסתר יביא להבנה מדויקת יותר של הדברים, ואני לא זכיתי לכך. אני מקווה שכיוונתי בדבריי כראוי, ומתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי, אך מכל מקום אני בטוח שבדבריי יש חוסרים, ליקויים, אי דיוקים ואי הבנות. אף על פי כן, המאמר נכתב מתוך לימוד, וכחלק ממהלך של לימוד, בתקווה שהוא תורם ללימוד משותף שלי ושל הקוראים. אשמח מאוד על כל הערה, תיקון בירור וליבון!²

מבוא

במאמר זה נתבונן בשתי שאלות יסודיות במחשבה ובמוסר בכלל ובתורתו של רמח"ל בפרט: שאלת תכלית הבריאה, ושאלת חובת האדם. מגמתו של המאמר היא לברר את תשובותיו של רמח"ל לשאלות אלו, ולהראות את הקשר ההדוק שקיים בתורתו בין שתי שאלות אלו, עד שכמעט ניתן לומר כי מדובר בשאלה אחת. מהדברים נראה כי תורתו המוסרית של רמח"ל, המוכרת בעיקר מספר מסילת ישרים, נובעת באופן ברור וישיר מתורתו המחשבתית הרחבה.

¹ הקורא המעוניין, מוזמן לקרוא דברים קצרים יותר שכתבתי בעניין: "אהבת עולם הזה - בעקבות תורתו ואישיותו של הרב אהוד ברזילי זצ"ל", נחליאל ז (בהוצאת הישיבה), עמ' 169-176.

² הקורא שרוצה לגמול אתי חסד, מוזמן להתקשר או אפילו לשלוח לי מסרון תוך כדי קריאת המאמר: 8822115-050. אפשר גם לכתוב בדוא"ל: st.regev@gmail.com. תודה!

המאמר מחולק לארבעה פרקים: בפרק הראשון נראה את הקשר בין שתי השאלות - חובת האדם ותכלית הבריאה. בפרק השני נסקור בקצרה הסברות שונות של רמח"ל לתכלית הבריאה. בפרק השלישי נראה כיצד כל אחת מההסברות השונות משתקפת כהסברה מוסרית של חובת האדם ותפקידו בעולם וכן נראה כיצד הן משתלבות. הפרק הרביעי הוא מעין הערה משלימה, על ההיבט המעשי של חובת האדם.

בסוף המאמר מובא סיכום של עיקרי הדברים. הסיכום יכול להועיל הן כסיכום וחזרה לאחר קריאת המאמר, הן כסקירה מקדימה, הן כתחליף לקריאה מלאה (למי שמעוניין לראות במהירות את עיקרי הדברים והטענות העולים במאמר), והן כמפתח לעניינים המפורטים במאמר.

א. חובת האדם ותכלית הבריאה

בפרק זה נראה כי רמח"ל מסביר באופן עקבי כי חובת האדם היא להוציא לפועל את תכלית בריאתו, שהיא בעצם תכלית הבריאה כולה.

פרק א בספר מסילת ישרים עוסק בבירור שאלת "חובת האדם בעולמו". מיד בפתח הבירור נעשה דילוג לא מוצהר, אך הגיוני, משאלת חובת האדם לשאלת תכלית בריאתו: "והנה מה שהורונו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו [...]" אין כוונתי לומר בהכרח שזו תמצית התשובה לשאלת חובת האדם, אך מכל מקום עולה שהתשובה לשאלת חובת האדם בעולמו נובעת מהתשובה לשאלת תכלית בריאת האדם.

רמח"ל חוזר ותולה את חובת האדם בתכלית בריאתו במקומות רבים בכתביו. במקומות אחרים מבואר עוד, שחובת האדם ותכלית בריאתו תלויים בשאלה הכללית יותר, של תכלית הבריאה כולה. למשל בספר דעת תבונות (יב-טז):

אמר השכל: אך מה שצריך לברר ראשונה, הוא ענין מציאות האדם והעבודה המוטלת עליו, לדעת מהו התכלית הנרצה בכל זאת. [...]

אמרה הנשמה: [...] היש טעם למה רצה הרצון העליון בדבר הזה?

אמר השכל: הטעם פשוט, והוא תלוי בתשובת שאלה אחרת, שהיא, למה רצה הבורא

ב"ה לברוא נבראים?³

משמעות הדברים היא שלבריאה כולה תכלית אחת, והיא מתמצה באדם. כך מבאר רמח"ל בסוף הפרק העוסק בתכלית הבריאה בספר דרך ה' (חלק א, ב, ה):

אך הבריה העיקרית באמת היא **המין האנושי**, וכל שאר הנבראים בין הגבוהים ממנו ובין השפלים ממנו, אינן אלא בעבורו להשלמת ענינו

בסיכומו של עניין, כיון שחובת האדם היא להוציא לפועל את תכלית בריאתו, וכיון שתכלית בריאת האדם היא תכלית הבריאה כולה, **נמצא שחובת האדם בעולמו היא להוציא לפועל את כוונת הבריאה.**

ב. תכלית הבריאה

בפרק זה נסקור הסברים שונים לתכלית הבריאה שעולים בכתבי רמח"ל. נימנע בשלב זה מבאור הטעמים השונים, אותו נשאיר לפרק הבא שבו נעסוק בע"ה בכל טעם בנפרד, עם השתקפותו לחובת האדם.

נושא תכלית הבריאה הוא נושא מרכזי ויסודי בתורת רמח"ל, והוא עוסק בו במקומות רבים מאוד. רמח"ל אף מצהיר כי ידיעות שונות בחכמת האמת בכללה נובעות מהבנות שונות בתכלית הבריאה (מובא בסוף "אגרות פתחי חכמה ודעת", שערי רמח"ל עמ' תד):

שלשה מיני ידיעות זו לפנינו מזו יש **בחכמת האמת**, והם נמשכים מידיעת **הכוונה של בריאות העולם** [...]

מהן הידיעות השונות בכוונת הבריאה? בהמשך הדברים מונה רמח"ל את שלש הידיעות – "לתת מקום לתוארים", "להיטיב הטבה שלמה", "לגלות ייחודו":

הכוונה השטחית הוא שהמאציל ית"ש ברא את עולמו **לתת מקום לתוארים**, כמ"ש בריש

³ גם בספר דרך ה', בתחילת חלק ד העוסק בעבודת האדם, לאחר שמגדיר רמח"ל את העבודה באופן כללי, הוא מנמק את הגדרתו בכך שזהו קיום תכלית הבריאה: "שזה כל חפצו ית' וכל תכלית ברואו את הבריאה וכמ"ש". וראה גם בספר דרך עץ חיים: "ולמה לא ישים אל לבבו אפילו שעה אחת גם לזאת לחשוב מחשבת ממש: מה הוא? ולמה בא לעולם? או מה מבקש ממנו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא? [...]. הנה החקירה הראשונה אשר תחקור הלא היא על כוונתו יתברך שמו: על מה ולמה ברא את כל הבריאה הגדולה הזאת?" (אמנם ייחוסו של ספר דרך עץ חיים לרמח"ל מוטל בספק. ראה ספרו של מאיר בניהו "כתבי הקבלה של רמח"ל" (ירושלים תשל"ט), עמ' 139-136).

אוצרות חיים, שהוא לקרוא רחום וחנון אך אפים וכיוצא. [...]

ידיעה השניה בענין הכוונה, הוא, שהמאציל ית"ש ברא את העולם **להיטיב לנבראים** **הטבה שלימה** – שיקבלו בזכות ולא בצדקה. [...] ומי שלא הגיע לידיעה זו נקרא שלא הבין כלום.

ידיעה השלישי בכוונה, שהיא ידיעה נפלאה מאד, והוא שהמאציל ית"ש רצה **לגלות יחודו**, להראות כי אני ראשון ואני אחרון, ועל כל פנים כל קלה תהפך לברכה וכל רע יחזור לטוב. [...] ומי שהגיע [הוא] המבין כל עניני החכמה בעומק גדול. אך מי שלא הגיע לפחות לשנייה – ודאי לא הבין כלום.

רמח"ל הביא אמנם שלשה הסברים, אך את הראשון – "לתת מקום לתוארים" – כינה "הכוונה השטחית". בהמשך הוא אף חזר פעמיים על כך שמי שהגיע לידיעה הראשונה בלבד – "לא הבין כלום". יש מקום לברר את מקומה של הסברה זו בכוונת הבריאה, את תכנה ואת משמעותה; מכל מקום, ממה שזכיתי ללמוד, נראה לי שהיא איננה תופסת מקום משמעותי בכתבי רמח"ל, ואף לא מצאתי שיקוף שלה בדברי רמח"ל על חובת האדם – ועל כן לא נעסוק בה במאמר זה.

שני הטעמים הנוספים – **להיטיב ולגלות ייחודו** – הם התופסים מקום מרכזי בכתבי רמח"ל. על שניהם חוזר רמח"ל במקומות רבים, בהסברים מפורטים ומורכבים, ובונה על פיהם תיאור מפורט של הנהגת ה' את עולמו. הסבריו של רמח"ל להנהגת העולם מהמחשבה שקדמה לבריאה ועד לעתיד הרחוק מאוד, הם בעצם הסברתו את תורת הסוד וקבלת האר"י. כך, בעצם, שני הסברים אלו לכוונת הבריאה הם נקודת המוצא להבנת הנהגת ה' את העולם ולהבנת תורת הסוד גם יחד, ונראה שעל פי רמח"ל מדובר למעשה בדבר אחד.⁴

מה היחס בין שני טעמים אלו? האם הם עולים בקנה אחד? האם האחד מכיל את השני? בדור האחרון נערך דיון (או ניטש ויכוח) סביב שאלה זו וסביב ההשלכות שלה על לימוד כתבי רמח"ל, אולם הדיון הישיר בשאלה זו איננו מעיקר ענייננו כאן (ראה הרחבה קצרה בהערה כאן⁵). בהמשך יעלה המאמר כיוון מסוים בשאלה זו.

⁴ ראה למשל מאמר הוויכוח: "אמר המקובל: כל ענין חכמת הקבלה אינו אלא ביאור מדת משפטו ית"ש, סדר חוקות ההנהגה, איך שהקב"ה מסבב ומנהג כל עניני עולמו בחכמה גדולה" (מאמר הויכוח לב, "שערי רמח"ל" עמ' מה).

⁵ תקציר גס של הדיון: הפולמוס נפתח במאמרו של הרב יוסף אביבי, שטען כי כתבי רמח"ל מתחלקים לפי תקופות שונות בחייו, ובכל אחת מהן כתב על כוונה אחרת וביאר לפיה את קבלת האר"י ("כוונת הבריאה בחיבורי רמח"ל", בתוך: "המעין" כה, גליון ד). הרב חיים פרידלנדר הגיב לדבריו (התגובה הובאה כהקדמה למהדורתו לקל"ח פתחי חכמה): ראשית הוא טען מבחינה עקרונית שאין ליצור פירושים בתורת רמח"ל, אלא לצרף ולראות אותה כמאוחדת, בבחינת "משפטי ה' אמת צדקו יחדו". שנית הוא טען לגופו של עניין, כי

במספר מקומות בכתבי רמח"ל (בעיקר בספר דעת תבונות) עולה ביאור נוסף, לפיו כוונת הבריאה היא "לכבודו" של מקום, כמאמר חז"ל: "כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא ברא אלא לכבודו, שנאמר (ישעיה מג, ז): "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו" (אבות ו, יא). כך כותב רמח"ל בספר דעת תבונות (קכה):

אך מי שיעמיק בחכמה, ימצא היות כל הנמצאות כולם מתקשרים קשר גמור זה בזה, שכולם צריכים להשלים הענין שאליו כיוונה החכמה העליונה בבריאה, וכולם מתקבצים לתכלית אחת [...] ורז"ל אמרו (אבות סוף פ"ו), "כל מה שברא הקב"ה בעולמו - לא בראו אלא לכבודו". ואמנם צריך להבין ענין הכבוד הזה [...] וכשנבין התואר הזה, נבין פקודת כל הנבראים האלה בהשלמת הכבוד הזה, איך כולם צריכים להשלמתו, ואיך כולם מתקבצים אל התכלית הזה.⁶

התמקדנו אם כן בשלשה הסברים של רמח"ל לתכלית הבריאה: א. להיטיב לנבראים; ב. לגלות ייחודו; ג. "לכבודו". בפרק הבא נעבור ללב המאמר, ובו נתבונן בטעמים השונים מתוך דברי רמח"ל, ונראה כיצד כל אחד מהם משתקף בהגדרה מיוחדת של חובת האדם

הכוונה השרשית היא להיטיב לנבראים, ואילו גילוי הייחוד הוא הדרך אל ההטבה וגם אופן ההטבה. הרב אביב"י שב וביסס את טענתו במאמר רחב, והראה שרמח"ל בונה בכתביו שני בניינים שלמים נפרדים על פי שתי הכוונות (מאמר "המסיבות המתהפכות" בתוך הספר "זוהר רמח"ל" שיצא בההדרתו). ברמיזה לביקורתו העקרונית של הרב פרידלנדר הוא כותב בהקדמה לספר כי "רק אחר ההבדלה תבוא הדעה [...] אז תהיה תורת ה' תמימה ואז יצדקו משפטי ה' יחדיו" (עמ' י).

שני הצדדים מסתמכים על מאמר הרמח"ל שהזכרנו: "שלשה מיני ידיעות זו לפנים מזו יש בחכמת האמת, והם נמשכים מידיעת הכוונה של בריאות העולם". הרב אביב"י הביאו כראיה להבחנה שעושה רמח"ל בין הכוונות השונות (עמ' 2 במאמרו). הרב פרידלנדר טען כנגדו שמשם ראיה הפוכה, שרמח"ל איננו רואה בהן ידיעות שונות אלא הן "זו לפנים מזו" כלשון רמח"ל.

נראה לי שהוויכוח אינו משקף בהכרח מחלוקת בנוגע ליחס בין שתי הכוונות, אלא יותר הבדלי גישה ומגמות. הרב אביב"י עסק בהבחנה כדי לראות את התמונה השלמה של הסבריו של רמח"ל בקבלת האר"י, והוא משאיר את הדין ביחס בין שתי הכוונות לעיון נפרד. הרב פרידלנדר לעומתו עסק בגוף השאלה, והציע את הבנתו בענין. אולם אפשר שאכן יש פערים בין שני הצדדים - הן ביחס לשאלת הגישה ללימוד כתבי רמח"ל, והן ביחס לשאלת היחס בין כוונת הייחוד וכוונת ההטבה.

בשאלה זו עסק גם הרב מרדכי שריקי, ראש "מכון רמח"ל", בספרו "רכב ישראל" (עמ' 173-182), ותמצית מסקנתו היא כי "תכלית הבריאה היא ההטבה השלמה, שהיא בעצם גילוי ייחודו" (עמ' 182). המעוניין להרחיב בדיון זה מוזמן לעיין בדברי שלשת החכמים הנ"ל במקורם.

⁶ בהמשך הסימן מתייחס רמח"ל לשוב למאמר חז"ל ומבאר את עניין הכבוד. אזכורים נוספים לכוונה של "לכבודו" בדעת תבונות: "והנה זה כל פרי צדקתה (של הנשמה, ש"ר) - עילוי כבודו של מקום ב"ה, המתעלה בשלמות בריותו, שהכל ברא לכבודו" (עב); "כל אשר ברא לכבודו" (קח); "וכבר אמרו ז"ל: 'כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו" (קס). התייחסות לעניין הכבוד כתכלית הבריאה קיימת גם בקל"ח פתחי חכמה, פתחים לט, מח-מט (כך העלה חיפוש ממוחשב). שם נראה שהכבוד וגילוי הייחוד מוזכרים בנשימה אחת, כדבר אחד.

בעולמו.

ג. חובת האדם כהשתקפות של תכלית הבריאה

1. "מה ה' אלקיך שואל מעמך? ... לטוב לך!"
נראה שהסבר הבולט והעיקרי בדברי רמח"ל לתכלית הבריאה הוא – ההטבה, כלומר, בריאת העולם כדי להיטיב לנבראים. כך כותב רמח"ל בפשטות בספר דרך ה', בפרק שעניינו תכלית הבריאה (א, ב, א):

הנה התכלית בבריאה היה להטיב מטובו ית' לזולתו.

גם בספר דעת תבונות (יח), בתשובה לשאלה "למה רצה הבורא ב"ה לברוא נבראים", עונה השכל דברים דומים:⁷

אמר השכל: מה שנוכל להשיג בענין זה הוא, כי האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי ואמנם, מחק הטוב הוא להטיב, וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש - לברוא נבראים כדי שיוכל להטיב להם, כי אם אין מקבל הטוב אין הטבה.

לאור זאת, ברורים ומוכנים דברי רמח"ל בפתח פרק א של מסילת ישרים: האדם נברא "להתענג על ה' ולהנות מזיו שכירתו". זו תכלית האדם, וזו חובתו: לקבל את ההטבה. כמבואר שם, מקום קבלת ההטבה הוא העולם הבא, והדרך אליו עוברת דרך העולם הזה, על ידי האמצעים המביאים לתכלית זו שהם המצוות.⁸

דברים אלו באים לידי ביטוי בשני פסוקים שמזכיר רמח"ל על קיום המצוות במקומות שונים: בהקדמה למסילת ישרים מביא רמח"ל את דברי משה רבינו לעם ישראל כמקור לתיאור השלמות הנדרשת מהאדם. משה פותח את דבריו בשאלה: "ועתה ישראל, מה ה' אלקיך שואל מעמך?" (דברים י, יב). בדפוס הראשון שנעשה ע"י רמח"ל בחייו (אמשטרדם ת"ק) מצטט רמח"ל מהפסוק את השאלה בלבד, מוסיף "וכו" ומיד מסכם: "כאן כלל כל חלקי שלמות העבודה הנרצית לשי"ת". במהדורות הבאות השלימו המדפיסים את הפסוקים,

⁷ אמנם בהמשך הדברים בספר עולה גם עניין גילוי הייחוד, אולם מהרצאת הדברים נראה כי גילוי הייחוד הוא הוא ההטבה שמיטיב הבורא לנבראיו. כלומר, התכלית בבריאה היא אכן להיטיב מטובו, ומהות ההטבה היא גילוי ייחודו. ראה להלן הערה.

⁸ אפשר אמנם לטעון שתשובתו של רמח"ל איננה שחובת האדם היא ההגעה לעולם הבא, אלא שחובת האדם היא קיום המצוות; מכל מקום, אף אם נאמר כך, הרי שהמצוות הן האמצעי, כאשר תכליתן היא קבלת ההטבה. כלומר, חובת האדם היא להגיע אל ההטבה באמצעות קיום המצוות.

בהביאם את חמשת חלקי השלמות אותם מונה רמח"ל, ובהשמטת שתי מילים החותמות את הפסוקים: "לטוב לך". אולם הפסוקים אינם מפרטים רק את תוכן חובת האדם, אלא גם את תכלית כל החובה הזו; החובה מתפרטת אמנם לחובות מעשיות מוגדרות, אך על פי הפסוקים ניתן לתמצת את מהות חובת האדם כך: "מה ה' אלקיך שואל מעמך?... לטוב לך!" באופן דומה, בספר דרך ה' (א, ד, ה) מביא רמח"ל פסוק נוסף שמדבר על חובת האדם בקיום מצוות ה', תוך שהוא מגדיר גם את תכלית חובה זו – הטבה לאדם. בפרק העוסק במצבו של האדם בעולם הזה מסביר רמח"ל שאת המצוות נתן הקב"ה לאדם על פי "מה שצריך להשלמתו": כראיה הוא מביא פסוק נוסף שאומר משה לעם (דברים ו, כד): "ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה... לטוב לנו..."

לסיכום: כיון שתכלית הבריאה היא להיטיב לאדם, הרי שתמצית חובת האדם היא לזכות בהטבה, ולעשות את כל הדרוש לשם כך.⁹

⁹ כמובן, הגדרה כזו עלולה להישמע לא אידיאליסטית ואפילו אגואיסיטית, אולם כך עולה מפשטות הדברים, וכבר עמדו גדולים על בעיה זו. כותב הראי"ה: "כשאנו מתחילים במסילת ישרים ללמוד, שיסוד החסידות הוא שהאדם לא נברא אלא להתענג על ד' וליהנות מזיו שכינתו, שזהו התענוג האמיתי והעידון הנצחי, נסלד החוש המוסרי שלנו מפני האיגואיסימוס, ואהבת התענוג, שביסוד זה, ותובעים אנחנו יסוד יותר טהור ונקי משום תערוכת הנאה" (אורות הקודש ג קיד; קובץ ו רב). דברים אלו, שמשמע מהם כי על האדם לקיים מצוות כדי ליהנות בעולם הבא, אף סותרים לכאורה לאמור מפורשות בפרק יט, שאין זו הכוונה הראויה בעבודת ה', כיון שהיא מכוונת לטובת עצמו: "אמנם ודאי שמי שמתכוין בעבודתו לטהר נפשו לפני בוראו, למען תזכה לשבת את פניו בכלל הישרים והחסידים, לחות בנועם ה' לבקר בהיכלו, ולקבל הגמול אשר בעוה"ב לא נוכל לומר שתהיה כונה זו רעה, אכן לא נוכל לומר גם כן שתהיה היותר טובה, כי עד שהאדם מתכוין לטובת עצמו, סוף סוף עבודתו לצורך עצמו".

כפתח לתשובה לבעייתיות המוסרית הקיימת לכאורה בהגדרת חובת האדם כהטבה לעצמו, ולסתירה לכאורה בין דברים אלו לאמור בפרק יט, אעיר כמה הערות: א. יש להבחין בין חובת האדם ובין כוונתו. אפשר שחובת האדם היא קבלת הטובה, אולם כוונתו הרצויה במילוי חובה זו יכולה להיות שונה; ב. כפי שנראה בע"ה בהמשך המאמר (בסעיף העוסק בעילוי כבודו של מקום ובעשיית נחת רוח לקב"ה) קבלת ההטבה היא היא מילוי רצון ה' ועילוי כבודו, כך שניתן למלא חובה זו עצמה במגמה הפונה לקב"ה ולא כלפי עצמו, ולכך קורא רמח"ל בפרק יט; ג. מסילת ישרים פותח באמירה שהכל הוא "לטוב לך", כאמירה השווה לכל קורא, הנמצא בראשית המסילה. כבר מיד בפרק א מתבאר שהטובה הזו איננה טובה חומרית נמוכה, אלא דבקות בקב"ה, ובמידת החסידות (פרק יט) מתבאר עוד למעלה מזה, שמגמת קבלת הטובה איננה צריכה להיות להנאת עצמו אלא לעילוי כבודו של מקום, כאמור לעיל. אין כוונתי לומר שרמח"ל פותח באמירה "שיווקית" ובהמשך חוזר ממנה (כפי שכבר ראיתי אחרים מסבירים) אלא שבהמשך מתברר עומק מחשבתו ומוסרי של אותה אמירה עצמה. ראה בעניין זה גם בהמשך דברי הראי"ה באורות הקודש שהובאו לעיל, וראה בהמשך המאמר.

הטבה בזכות

מהי אם כן חובת האדם? הלא הקב"ה הוא המיטיב! אלא שרמח"ל כותב מיד שעל האדם לקנות את הטובה בעצמו. מדוע? אם רצונו של הקב"ה להיטיב – שיטיב! מי מונע בעדו? התשובה לשאלה זו רמוזה כבר בדברים הראשונים בפרק א במסילת ישרים, מפורשים מעט יותר בהמשך הפרק, ומפורשים עוד יותר במקומות אחרים בדברי רמח"ל: הקב"ה רצה להיטיב באופן השלם ביותר, וההטבה השלמה היא דווקא הטבה שהזוכה בה קונה בעצמו, ולא זוכה בה כלחם חינם.

הדברים אמנם מוכרים ומפורסמים, אולם הם מוסברים בדברי רמח"ל במקומות שונים בגוונים שונים.

ההסבר המפורסם מדבר על החסרון שבבושה בקבלת הטובה במתנה. כך מסביר רמח"ל בספר דעת תבונות (יח), שעניינה של עבודת האדם הוא למנוע את אותה הבושה שבמתנת חינם:

ואמנם, כדי שתהיה ההטבה הטבה שלמה, ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושט פנים בקבלם הטוב, כמי שמקבל צדקה מאחר. ועל זה אמרו (ירושלמי ערלה פרק א, הלכה ג), "מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה".

בספר דרך ה' (א, ב, ג) מודגש יותר הצד המהותי שבטעם זה, הרמוז גם בדברים שבדעת תבונות ("כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא"): שלמות ההטבה איננה רק בכך שאינה מלווה בבושה, אלא מהות העניין היא היות האדם בעלים על טובתו, כלומר היות ההטבה קנויה באופן עצמי לאדם, ולא באופן מקרי כפי שהיה לו הוקנתה לו בידי אחר:

ואולם גזרה חכמתו, שלהיות הטוב שלם, ראוי שיהיה הנהנה בו בעל הטוב ההוא. פירוש - מי שיקנה הטוב בעצמו, ולא מי שיתלוה לו הטוב בדרך מקרה.

הבושה היא שיקוף לעובדה שהאדם מחזיק בטובה שאיננה שלו באמת, שאיננה עצמית לו. האדם מתבייש להתבונן במי שהאכיל אותו חינם, כיון שהמאכילו הוא המשקף לו את היותו "אוכל חינם", את אי בעלותו על לחמו. הטבה כזו איננה הטבה פגומה בלבד, אלא בעצם היא איננה הטבה אמיתית.¹⁰

אוסף עוד, שנראה לי שניתן למצוא בדברי רמח"ל בדרך ה' רמז לניסוח חריף יותר של

¹⁰ עוד ניתן להעיר כאן, שכיון שההטבה היא הדבקות בקב"ה (כמבואר בדרך ה' שם, בפרק א במסילת ישרים ובשאר מקומות), הרי שאין לך חסרון גדול מכך שהאדם יתבייש להביט בפניו של הקב"ה, שוהי מניעה לדבקות עצמה. אמנם, לא ראיתי התייחסות של רמח"ל להיבט זה.

אמירה זו. ניתן לומר, כי דבר שאדם איננו קונה בעצמו – בעצם איננו שלו, אלא הוא שייך באמת למי שהקנה לו את הדבר. כך כותב רמח"ל בפרק הבא בספר דרך ה' (א, ג, א):

[...] ואולם צריך שיהיה זה בבחירתו ורצונו, כי אלו היה מוכרח במעשיו להיות בוחר על כל פנים בשלימות, לא היה נקרא באמת בעל שלימותו, כי איננו בעליו, כיון שהוכרח מאחר לקנותו, והמקנהו הוא בעל שלימותו, ולא היתה הכונה העליונה מתקיימת".

אפשר שבדברים הללו רמוזה הבנה עמוקה של הצורך בבחירה ובעבודה לשם ההטבה: עבודת האדם בבחירה דרושה לקיום כוונת ההטבה עצמה, ולא רק לקיום "שלמות ההטבה". אם לא יעבוד האדם ויקנה את טובתו, בעצם לא יזכה בטובה, אלא הקב"ה ישרה בטובו לבדו, כקודם הבריאה¹¹.

לאור האמור, כיון שתכלית הבריאה היא הטבה בזכות דווקא, הרי שחובת האדם היא לא רק לקבל את הטובה, אלא גם לזכות בה – בכוחו, בבחירתו ובמעשיו. ניתן לומר כי חובת האדם לעבוד כדי לזכות בטובה היא משני טעמים: ראשית, כיון שנגזר הצורך בעבודה, הרי שעליו לעבוד כדי להגיע אל הטובה; שנית, באמצעות העבודה האדם לא רק מקבל את הטובה, אלא גם קונה אותה, ועל ידי כך זוכה בשלמותה, בהיותה קנויה לו בזכות. כאמור, הדברים משתקפים בפרק א במסילת ישרים, בהגדרת חובת האדם. ראשית ברמיה:

על כן הושם האדם בזה העולם בתחלה כדי שעל ידי האמצעים האלה המזדמנים לו כאן יוכל להגיע אל המקום אשר הוכן לו, שהוא העולם הבא, לרוות שם טוב אשר קנה לו על ידי אמצעים אלה.

ובהמשך באופן ברור יותר:

אמנם לכשיזכה האדם לטובה הזאת, ראוי שיעמול ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה, והיינו שישתדל לידבק בו יתברך בכח מעשים שתולדתם זה הענין והם הם המצות.

¹¹ בניסוח חריף עוד יותר אציע לומר, שלולא מציאות זו של חסרון שעל האדם הנברא להשלים בכוחות עצמו, לא היה כלל מקום לקיום של נבראים: כיון שכל הקיום הוא שלמותו של הקב"ה, וכיון שהבעלות על השלמות תלויה בשאלה מיהו קונה השלמות, הרי שלולא היה האדם משלים את עצמו, לא היה לאדם כל קיום עצמי. נראה לי שגם לניסוח זה יש בסיס בדברי רמח"ל, עיין דעת תבונות נח ובדברים בהמשך המאמר בסעיף העוסק ב"כבודו של מקום", שבריאאת החיסרון היא המאפשרת קיום הנבראים, ואפשר שחיסרון היינו דווקא שאיננו מושלם מעצמו.

להידבק בקב"ה

מהי ההטבה שמייטיב הקב"ה לאדם? בפרק א במסילת ישרים, מיד לאחר שהבהיר רמח"ל שהאדם נברא להתענג על ה' בעולם הבא, ושהעולם הזה הוא הפרוזדור לשם, רמח"ל מגדיר את מהות ההטבה כדבקות בקב"ה:

וכשתסתכל בדבר תראה כי השלמות האמיתי הוא רק הדביקות בו יתברך, והוא מה שהיה דוד המלך אומר (תהלים עג): "ואני קרבת אלקים לי טוב".

לאחר שראינו לעיל כי תכלית הבריאה היא להיטיב, ולכן חובת האדם הבסיסית היא לזכות באותה ההטבה, מתבאר לנו כאן עוד מהו אותו טוב שהאדם זוכה בו: הטוב הוא השלמות האמתית, שהיא הדבקות בקב"ה¹².

במקומות אחרים מבאר רמח"ל באופן מוגדר ומפורט יותר את המהלך ההגיוני שמן כוונת ההטבה ועד תרגומה למושג של דבקות בקב"ה. כך מבאר רמח"ל בדרך ה', בפרק העוסק בתכלית הבריאה (א, ב, א): תכלית הבריאה היא להיטיב, והטוב האמיתי (השלמות האמתית) הוא רק אצל הקב"ה, והרי איננו יכול לתת את שלמותו לאחר, ועל כן ההטבה האמתית היא לאפשר לאדם ליהנות בטובו של הקב"ה ע"י שידבק בו:

הנה התכלית בבריאה היה להטיב מטובו ית' לזולתו. והנה תראה, כי הוא לבדו ית' השלימות האמיתי המשולל מכל החסרונות, ואין שלימות אחר כמוהו כלל. [...] ובהיותו הוא לבדו ית' הטוב האמיתי, לא יסתפק חפצו הטוב אלא בהיותו מהנה לזולתו בטוב ההוא עצמו שהוא בו ית' מצד עצמו, שהוא הטוב השלם והאמיתי. והנה מצד אחר, הטוב הזה אי אפשר שימצא אלא בו, על כן גזרה חכמתו שמציאות ההטבה האמתית הזאת יהיה במה שינתן מקום לברואים לשידבקו בו ית', באותו השיעור שאפשר להם שידבקו. [...] וימצאו נהנים בטובה האמתית ההיא, בערך שאפשר להם ליהנות בה. נמצא היות כונתו ית' בבריאה שברא, לברוא מי שיהיה נהנה בטובו ית' באותו הדרך שאפשר שיהנה בו.

¹² ה"שלמות" וה"טוב" הם כמילים נרדפות, והשלמות היא ההטבה. רמח"ל פותח את הפסקה בהתייחסות לביטוי "שלמות", ביטוי שאיננו מורה בפשטות על הטבה דווקא, אולם בראייתו מהפסוק בתהלים הוא מתבסס על הביטוי "טוב": "ואני קרבת אלקים לי טוב" (תהלים עג כח). וכן בסמוך: "כי רק זה הוא הטוב. וכל זולת זה שיחשבוהו בני האדם לטוב, אינו אלא הבל ושוא נתעה. אמנם לכשיזכה האדם לטובה הזאת, ראוי שיעמול ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה". וראה עוד בהמשך הדברים בסמוך בגוף המאמר. במקומות שונים בכתבי רמח"ל ניתן לראות שישנה הקבלה בין המושגים שלמות וטוב. ראה למשל קל"ח פתחי חכמה (פתח כז): "כי בשלמות צריך שהכל יהיה טוב"; "וגם אמיתת הפעולה היא שלמות שהכל טוב". וראה שם פתח מט, שם רמח"ל עומד על היתרון שבמושג השלמות על מושג הטוב: "כי שלמות אינו רוצה לומר - טוב סתם, אלא רוצה לומר - תיקון חסרון. ואם לא היה חסרון - לא היה מתגלה שלמות, אלא טוב. אך תענוג הנשמות האמיתי אינו בטוב, אלא בשלמות, שהוא ענין ייחודו, וכמו שפירשנו למעלה".

הרי לנו הגדרה מחודשת, מדויקת יותר, לתכלית הבריאה: לא "להיטיב" בלבד, אלא להיטיב על ידי שהנכרא ידבק בקב"ה – בשלמותו ובטובו.

מתוך הגדרה זו משתקפת לנו שוב חובת האדם: במסילת ישרים (פרק א שם) מבהיר רמח"ל לאור זאת, כי מה שנראה טוב, ואיננו דבקות בקב"ה, אינו אלא אשליה – "הבל ושוא נתעה". עוד הוא מבאר, שהמצוות אינן אמצעים חיצוניים לזכות בשכר בעולם מנותק, אלא הן עצמן מעשים שמולידים דבקות בקב"ה, שהיא היא השכר. כיון שתכלית הבריאה היא הדבקות בקב"ה, הרי שגם חובת האדם היא להשתדל לידבק בקב"ה:

אמנם לכשיזכה האדם לטובה הזאת, ראוי שיעמול ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה, והיינו שישתדל לידבק בו יתברך בכח מעשים שתולדתם זה הענין והם הם המצוות.¹³

2. לגלות ייחודו – החזרת הרע לטוב ותיקון העולמות

ברבים בכתבי רמח"ל מבואר, שתכלית הבריאה היא גילוי ייחודו של הקב"ה. כך למשל בספר דעת תבונות (מב):

רצה הרצון העליון לגלות ולברר אמתת יחודו - שאין שום יכולת נגד יכלתו כלל ועיקר, ועל היסוד הזה בנה עולמו בכל חוקותיו.

האם מדובר בטעם אחר מכוונת ההטבה שראינו לעיל? כפי שראינו לעיל, אפשר ששאלה זו נתונה בדיון בדור האחרון. לעניות דעתי, הנראה בפשטות מדברי רמח"ל הוא, שאכן מדובר בטעם אחד: גילוי הייחוד הוא האופן בו הקב"ה מיטיב לנבראים.¹⁴

¹³ הדבקות והעולם הבא: נקודה זו של התאחדות מושגי העבודה ומושגי קבלת השכר קשורה להסברתו של רמח"ל במושג "עולם הבא" וביחס בינו ובין העולם הזה. אין כאן המקום להאריך בעניין זה ועל כן אעיר רק בקצרה: לדעת רמח"ל העולם הזה והעולם הבא הם אינם שני עולמות נפרדים, אלא מלכתחילה מדובר במהלך חיים רציף אחד של התעלות האדם, שבו העבודה וקבלת השכר הם דבר אחד. עבודתו של האדם היא לתקן את עצמו, להידבק בקב"ה ולקנות את שלמותו, וזה עצמו שכרו. הפרוודור והטרקלין הם חלק מבנין אחד: "עולמו" של האדם, איננו העולם הזה לבדו ואיננו העולם הבא לבדו, אלא "עולמו" הוא עולם אחד הכולל את שני חלקיו (כפי שביאר הרב אהוד ברזילי זצ"ל בשעוריו). לרמח"ל העולם הבא הוא עולם של נשמה בגוף, לאחר תחיית המתים, כך שהמוות הוא החוצץ בין שני העולמות ובעצם הופך אותם מעולם אחד לשנים. המוות הוא תוצאת חטא אדם הראשון, ולולא חטא האדם, היו שני העולמות מחוברים, מהלך רציף של עבודה וקבלת שכר, ואף בזמן העבודה היה השכר מופיע בהדרגה מתוך העבודה עצמה. ראה למשל דרך ה' ח"א פ"ג.

¹⁴ עיין הערה 5 לעיל. זו טענתו העקרונית של הרב פרידלנדר זצ"ל, שגילוי הייחוד הוא הדרך אל ההטבה ואופן ההטבה. אף הרב אביב"י יבדל"א לא חלק על כך, אלא טען להבחנה בין שתי ההסברות, ולכך שיש השלכות עיוניות להבחנה זו. גם במאמרו של הרב אביב"י, בכמה מן הקטעים שהביא מדברי רמח"ל כמתייחסים לכוונה של גילוי הייחוד, מפורש שגילוי הייחוד הוא לצורך ההטבה. עיין מקורות כאלו לקמן במאמר.

כך נראה בכירור בקל"ח פתחי חכמה:

תכלית בריאת העולם הוא להיות מיטיב כפי חשקו הטוב בתכלית הטוב:
 רצה הא"ס ב"ה להיות מיטיב הטבה שלמה [...] ושיער לגלות בפועל יחודו השלם - שאין
 שום מניעה נמצאת לפניו, ולא שום חסרון. [...] והרי היחוד מתגלה, שהוא עצמו תענוג
 של נשמות¹⁵.

מהו בעצם גילוי הייחוד? מדובר בשאלה עמוקה, שקשה לי להשיב עליה בצורה מדויקת, וודאי שלא נענה עליה כאן בצורה רצינית וממצה. כדי לקבל מושג מסוים שיאפשר לנו להתייחס לענין ולראות כיצד כוונה זו משתקפת בחובת האדם, אציע את הדברים בצורה גסה:

ייחודו של הקב"ה, לדברי רמח"ל, אינו רק ייחוד מציאותו, ש"אין עוד מלבדו", אלא

אף אם לא נגדיר את היחס כך, שגילוי הייחוד הוא לצורך ההטבה, מכל מקום נראה ברור ששני העניינים מתאחדים. ראה למשל דרך ה' (ד, ד, א): "ושרש כל ביטול הרע והעברתו והקבע כל הבריאה בטוב, הוא גילוי אמתת יחודו ית".

¹⁵ גם בספר דעת תבונות נראה שגילוי הייחוד הוא ההטבה לנבראים. כפי שראינו לעיל, בספר דרך ה' מבואר שההטבה שמיטיב הקב"ה לאדם היא הדבקות בשלמותו. בספר דעת תבונות מתבאר עוד, מה משלמותו של הקב"ה יכול האדם להשיג: את ייחודו. הדברים מתבארים באריכות, ולהלן קטעי דברים שמראים את המהלך מכוונת ההטבה אל מימושה בגילוי הייחוד:

"למה רצה הבורא ב"ה לברוא נבראים? (סימן טז);

מה שנוכל להשיג בענין זה הוא, כי האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי. ואמנם, מחק הטוב הוא להטיב, וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש - לברוא נבראים כדי שיוכל להטיב להם, כי אם אין מקבל הטוב אין הטבה. (סימן יז)

אמר השכל: השלמות הזו פשוט הוא מן המקרא ומן הסברא; והוא, שיהיה האדם מתדבק בקדושתו ית', ונהנה מהשגת כבודו בלי שום מונע מפריד ומעכב. (סימן כד);

אמר השכל: ראשונה צריך שתדעי, שאף על פי שאמרנו כבר שרצה האדון ב"ה לתת השגה מיקר שלמותו אל נבראיו, ודאי הוא שלא היה הרצון בזה לתת להם השגה מכל שלמותו אשר אין לו סוף שיעור ותכלית כלל; אלא אדרבה, רק קצה קטן ממנו רצה לגלות להם, ובו יהיה כל תענוגם בהשיגם אותו, כמו שביארנו. (סימן לב);

אמר השכל: עתה כשנשיב אל לבנו כל סדרי מעשיו ית', כל המעשה הגדול אשר עשה מני שים אדם עלי ארץ, וכל אשר הבטיח לנו לעשות ע"י נביאיו הקדושים, הנה מה שמתברר לנו מכל זה בירור גמור - הוא עוצם יחודו יתברך. ותראי שכל שאר מעלות שלמותו הבלתי בעלת תכלית אינם מתבררים אצלנו כלל, שאין בנו כח להשיג אותם. [...] תכלית כל ההצלחה שהוא מבטיח לישראל הוא התברר יחודו לעיני הכל. (סימן לד);

אמר השכל: הכלל קצר ונוח לקבלו. רצה הרצון העליון לגלות ולברר אמתת יחודו - שאין שום יכולת נגד יכלתו כלל ועיקר, ועל היסוד הזה בנה עולמו בכל חוקותיו. והכלל הוא, מה שהוא מסתיר פניו ונותן מקום לרע לימצא, עד שיחזור ויגלה טובו, והרע לא ימצא עוד, ונראה יחוד ממשלתו. ובין כך ובין כך ניתן מקום עבודה לאדם כל זמן שהחסרון נמצא, והשלמות עומד להתגלות; ואחר שנתגלה - הוא זמן קבלת השכר על העבודה שנעשית כבר" (סימן מב).

הוא גם ייחוד השליטה, שאין רצון אחר חוץ ממנו, ולכן שליטתו מוחלטת. רצונו הוא טוב בתכלית, וגילוי ייחודו הוא בגילוי זה לנבראים, שאין שום מונע ומעכב לקב"ה, ע"י שכל רע יוחזר לטובה ממש, ויתברר שהכל מאתו לטובה. הדברים מתומצתים בארבעת הפתחים הראשונים בקל"ח, המובאים בדילוגים להלן (בלי פירושיהם¹⁶):

פתח א: יחוד האין סוף ב"ה הוא - שרק רצונו ית' הוא הנמצא, ואין שום רצון אחר נמצא אלא ממנו, על כן הוא לבדו שולט, ולא שום רצון אחר. ועל יסוד זה בנוי כל הבנין:

פתח ב: רצונו של המאציל ית' הוא רק טוב, ולכן לא יתקיים שום דבר אלא טובו. וכל מה שהוא רע בתחלה, אינו יוצא מרשות אחר חוץ, שיוכל להתקיים נגדו, אלא סופו הוא טוב ודאי. ואז נודע שלא יש רשות אחר אלא הוא:

פתח ד: [...] ושיער לגלות בפועל יחודו השלם - שאין שום מניעה נמצאת לפניו, ולא שום חסרון. לכן שם ההנהגה הזאת שהוא מנהג, שבה יהיה בפועל החזרת הרע לטוב, דהיינו במה שנתן בתחילה מקום לרע לעשות את שלו, ובסוף הכל כבר כל קלקול נתקן, וכל רעה חוזרת לטובה ממש. והרי היחוד מתגלה, שהוא עצמו תענוג של נשמות:

בדעת תבונות (סימן לו) מבואר, שגילוי הייחוד בא להוציא מחמש סברות ששוללות את ייחוד שליטתו של הקב"ה. גילוי הייחוד נעשה דרך שלילת האפשרות של שליטה אחרת חוץ לקב"ה, באמצעות מתן מקום ומציאות לרע, שיוחזר לבסוף לטוב. באופן מכליל, וכלי להתעמק במשמעות המושגים, נראה שגילוי הייחוד מתמצה בענין זה של החזרת הרע לטוב: "ובסוף הכל כבר כל קלקול נתקן, וכל רעה חוזרת לטובה ממש. והרי הייחוד מתגלה".

כפי שראינו לעיל, בקטע העוסק בשלוש הידיעות בכוונת הבריאה ומתוך כך בחכמת האמת, הידיעה העמוקה היא הידיעה של הכוונה לגלות ייחודו (סוף "אגרות פתחי חכמה ודעת"):

ידיעה השלישי בכוונה, שהיא ידיעה נפלאה מאד, והוא שהמאציל ית' ש רצה לגלות יחודו, להראות כי אני ראשון ואני אחרון, ועל כל פנים כל קללה תהפך לברכה וכל רע יחזור לטוב. [...] ומי שהגיע [הוא] המבין כל עניני החכמה בעומק גדול. אך מי שלא הגיע לפחות לשנייה - ודאי לא הבין כלום.

נראה שעל פי הידיעה העמוקה בכוונת הבריאה מתבאר אף הביאור העמוק בחובת האדם, הביאור המוגדר בידי רמח"ל עצמו בהעמקה, כשלב שלישי בהתבוננות בחובת האדם בפרק א במסילת ישרים: בשלב ראשון ביאר רמח"ל שהאדם נברא כדי להגיע לעולם הבא,

¹⁶ ספר קל"ח פתחי חכמה בנוי מ"פתחים" תמציתיים ופירושים עליהם. אלו ואלו נכתבו בידי רמח"ל. במקור מובאים הפתחים בנפרד והפירושים בנפרד כשני חלקים מחמשת חלקי "מאמר הויכוח" (הקדמה למאמר הויכוח, בתוך: שערי רמח"ל, עמ' לח הע' 35-36).

ושהעולם הזה הוא מקום עשיית המצוות; בשלב שני ביאר שהאדם נברא לדבקות בקב"ה, ושכל ענייני החומריות בעולם הזה הם המרחיקים את האדם מהטוב. בשלב שלישי מבאר רמח"ל כי בכוחו של האדם להשתמש בעולם החומרי לטוב, ובוזה לתקן את עצמו ואת העולם:

ואם תעמיק עוד בענין תראה כי העולם נברא לשימוש האדם. אמנם הנה הוא עומד בשיקול גדול. כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו, הנה הוא מתקלקל, ומקלקל העולם עמו. ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו.

תיקון זה של העולם החומרי באמצעות שימוש בו לטובה הוא החזרת הרע לטוב, המגלה את ייחודו של הקב"ה. כך עולה בבירור מדברים מקבילים בספר דרך ה' (א, ד, ד), שם מבאר רמח"ל בלשון חריפה יותר כי האדם והעולם הזה הם במצב חומרי וחשוך, ויתרה מזאת, האדם אף נאלץ להסתבך עוד בחומריותו של העולם. אולם מיד הוא הופך את הקערה על פיה, ומבאר כי מצב זה הוא ירידה לצורך עלייה, כיון שהוא מאפשר לאדם "להפוך חושך לאור":

ואולם **מעומק** עצת חכמתו ית' היה לסדר הדברים באופן, שאף בהיות האדם שקוע בחומר בהכרח כמו שכתבנו, יוכל מתוך החומר עצמו והעסק הגופני, השיג את השלימות והתעלות אל הזך ואל המעלה, **ואדרבא, השפלתו תהיה הנבחהו**, ומשם יקנה יקר וכבוד שאין כמוהו, **בהיותו הופך את החשך לאור ואת הצלמות לנגה יזרח.**

שוב ושוב אנחנו רואים כי יש "עומק", שקשור לעניין זה של גילוי הייחוד. במבט ראשון העולם החומרי הוא רע ומרחיק את האדם מדבקות בקב"ה, אולם במבט עמוק מתבאר כי מציאותו היא המאפשרת את גילוי ייחודו של הקב"ה ע"י שיחזיר האדם את כל המציאות לטוב.

אפשר שהעמקה הנוספת בבירור חובת האדם היא הבירור: מהי ההטבה שהקב"ה מיטיב לאדם? מה משלמותו של הקב"ה יכול האדם להשיג? התשובה העמוקה לשאלות הללו היא: גילוי ייחודו של הקב"ה, תשובה שגוזרת עומק חדש בהבנת חובת האדם.

על פי זה, חובת האדם היא לגלות את ייחודו של הקב"ה. נראה שחובה זו באה לידי ביטוי בשני מישורים: גילוי הייחוד בהשגה – החזרת הרע לטוב בתודעה, וגילוי הייחוד בפועל – החזרת הרע לטוב בפועל, במציאות.

על חובת גילוי הייחוד בהשגה כותב רמח"ל בספר דעת תבונות (לד):

אבל ייחוד, אדרבא, זה מתגלה ומתברר לנו בירור גמור. ונמשך לנו מזה שלא די שהוא מתברר לנו, אלא שחייבים אנחנו להשיב אל לבנו הידיעה הזאת, לתקוע אותה בלבנו

בישוב גמור בלי שום פקפוק כלל. והוא מה שמצוינו משה רבנו ע"ה מפי הגבורה (דברים ד, לט), "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד".

לכאורה ניתן לחשוב שזהו בירור פשוט, וכך אמנם מקשה מיד בספר הנשמה על השכל. אולם השכל מבאר את מורכבות הכרה זו, ואת אי הפשטות שבהחזקה בה באופן שלם. בהכללה ניתן לומר שספר דעת תבונות עוסק כולו בבירור זה, איך העולם המורכב שלנו, שלכאורה יש בו שליטה לרע, בעצם מגלה את ייחודו של הקב"ה¹⁷. נראה כי על פי רמח"ל גילוי הייחוד מתברר על ידי תורת הסוד, הלא היא חכמת האמת, שעליה כתב רמח"ל שידיעתה העמוקה נמשכת מהכוונה של גילוי הייחוד¹⁸.

בדברים שראינו ממסילת ישרים מדובר על תיקון האדם את עצמו ואת העולם, שהוא גילוי הייחוד בפועל – החזרת הרע לטוב בפועל. כפי שכבר ציינו לעיל, בספר דרך ה' (חלק א, פרק ד) מבואר שהמציאות החומרית של האדם והעולם היא "חושך" – ריחוק מהקב"ה. בספר דעת תבונות (קכו) מבואר בביטוי מפורש יותר, שאחד משני הגילויים של הרע הוא השפלות החומרית – מגופו של האדם ולמטה ממנו, עד העולם החומרי הדומם:

אמר השכל: מציאות הרע הזה נכלל בשני ענינים, א' - הוא השפלות ופחיתות, והב' - ההפסדים של ההיות. [...] ואין הפחיתות אלא בגוף הזה אשר לאדם, וממנו ולמטה, שנמשכים הדברים בדרך גופניות וחומריות, סוף דבר - עפר מן האדמה.

החזרת הרע לטוב בפועל נעשית הן ביחס לעולם הזה החומרי, והן ביחס לגופו של האדם

¹⁷ מעבר לעובדה שכך עולה מהספר באופן כללי, עיין סעיף א בספר: "אמרה הנשמה - תאותי ורצוני להתישב על קצת דברים מאותם שנאמר בהם (דברים ד, לט), "והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים".

¹⁸ עוד נעיר, כי חלק מעבודת החזרת הרע לטוב בתודעה נעשית באמצעות הכרת מקומו ותפקידו של הרע, כדבר שנברא לשם אלטרנטיבה שיש למאוס בה, כדי לנסות את האדם וכדי לגלות את הייחוד. הצלחה בעבודה תודעתית זו של שלילת הרע בהכרה יכולה לחסוך את הצורך בהופעת הרע בפועל במלוא עצמתו ושליטתו במציאות:

"כי הן אמת, שהיו יכולים בני אדם להיות זוכים במעשיהם, ומכירים הם האמת, ועוזבים אורחות השקר של העוה"ז ברצותם להתקרב אל בוראם; וזה בהיותם יודעים ומבינים כבר שכל מה שהוא הפך מן הדרך אשר צוה ה' אינו אלא מכלל סוג הרע שרצה הרצון העליון, וברא בהסתר פני טובו. ועל כן ימאסו בתרמית עיניהם זה, ויבחרו באור הגנוז והצפון - אור פני מלך חיים. ואם היו עושים כן, הנה היה ייחודו ית' מתגלה אליהם מצד עצמם, ונמצאו מקרבים להם הישועה; ולא היה צריך הקב"ה להראותו הוא להם בדרך קשי גלות וארכו, כי כיון שנתברר להם האמת מדעתם - די בזה, וכשנתברר - נתברר. כי כיון שכבר ראו הרע והכירוהו, ועזבוהו ואחזו באמת ייחודו - הרי נעשה מה שצריך, כי כל הכונה היא רק שיתאמת להם ענין זה, כדי שמשם והלאה יתענגו באמת שנתגלה להם, אם כן כשנתגלה - נתגלה" (דעת תבונות מ, ועיי"ש עוד בהמשך בעניין אדם הראשון וחטאו, ובדבר אפשרותו לחסוך את התגלות הרע במשך ששת אלפים שנה, לו עמד בניסיון של עץ הדעת טוב ורע).

עצמו. בקטע שראינו ממסילת ישרים מתייחסים הדברים בעיקר לשימוש בעולם ולהעלאתו, אולם גם להתעלותו של האדם עצמו – "הוא מתעלה והעולם מתעלה עמו". גם בדרך ה', בהמשך לקטע שהובא לעיל, מבואר שהשימוש הנכון בעולם "הופך חושך לאור" בכך שמביא להתעלות של האדם ושל העולם:

ונמצינו אנחנו מתעלים במעשה הזה, והעולם עצמו מתעלה בזה בהיותו עוזר לאדם לשיעבוד את בוראו.

כיצד מחזיר האדם את הרע לטוב? כיצד הוא "הופך חושך לאור"? כיצד הוא מביא להתעלותו שלו ולהתעלות העולם? בדברים בדרך ה' מבואר, שתיקון זה מתבצע באמצעות שני סוגי פעולות – האחד הוא מעשה המצוות, והשני הוא שימוש האדם בעולם לצרכו (באופן הנכון):

אך ההנהגה הזאת מתחלק לשני חלקים, הא', הוא במה שיעשה מפני שצוה בו, והב', במה שיעשה מפני שהוא מוכרח בו וצריך, פירוש - הא' הוא כלל מעשה המצוות, והב' כלל מה שהאדם משתמש מן העולם לצרכו.

האדם יכול להפוך את שימושו בעולם החומרי לצרכי עצמו, את מעשיו החומריים לתיקונים, אם עושה אותם באופן הכשר והראוי ובכונה הנכונה:

אכן מה שהאדם משתמש מן העולם לצרכו, הנה צריך תחלה שיהיה מוגבל בנבול רצונו ית', דהיינו שלא יהיה בו דבר ממה שמנעו ואסרו האל ית'. ושלא יהיה אלא הראוי לבריאות הגוף וקיום חיותו על הצד היותר טוב, ולא כפי נטית החומר ותשוקתו למותרות. ויהיה הכונה בו, להיות הגוף מוכן ומזומן לשתמש ממנו הנשמה לצורך עבודה בוראו, שלא תמצא לה עיכוב בהעדר הכנתו וחולשתו.

בקיומם של התנאים הללו, מקבל השימוש החומרי של האדם לצורך עצמו ערך של מצוה. כך מחזיר האדם את העולם החומרי מחושך ורע לאור וטוב, ומביא להתעלותו ולהתעלות העולם עמו:

וכשיהיה האדם משתמש מן העולם על הדרך הזה, הנה ימצא התשמיש הוא בעצמו פועל השלימות כמ"ש, ויקנה בו מעלה אמיתית כמו שיקנה במעשה כל המצות כלן, כי גם זה מצוה עלינו, לשמור את גופנו בהכנה הגונה לשיוכל לעבוד בו את בוראו, ונשתמש מהעולם לכונה זו ולתכלית זה כפי המצטרך לנו, ונמצינו אנחנו מתעלים במעשה הזה, והעולם עצמו מתעלה בזה בהיותו עוזר לאדם לשיעבוד את בוראו:

במקומות אחרים (קל"ח פתחי חכמה, פתח לה) מפורש עוד שתכלית זו של החזרת הרע לטוב מתמצה באדם עצמו, בזיכור הגוף על ידי הנשמה:

וזה עצמו סוד הנשמה והגוף באמת, כי בגוף משתרשים כל עיני הרע, והנשמה לכוונה

זאת הושמה בו - שתהיה שולטת על כל אחד מעניניו ומחזרתם לטוב. וזה בכח סגולת המצוות שהכין הרצון העליון לצורך זה. וכשתדקדק, תמצא לפי זה, כי כל הענין הנמצא, הוא רק לבוא אל הנשמה והגוף, ששם נמצא ענין החזרת הרע לטוב ממש¹⁹.

לסיכום: כיון שתכלית הבריאה היא גילוי ייחודו של הקב"ה, הרי שגם חובת האדם היא גילוי ייחודו של הקב"ה. גילוי זה נעשה הן ע"י בירור והשגה השוללים את הרע כדבר בעל עמידה עצמאית, ומחזירים אותו לטוב ע"י הבנת מקומו הנכון, והן ע"י החזרת הרע לטוב בפועל, ע"י זיכוך הנשמה את הגוף החומרי, ועל ידי תיקון האדם את כל העולם החומרי שנברא בשבילו.

בשולי הדברים אעיר, כי נראה שעולה מדברי רמח"ל שההטבה וגילוי הייחוד הם כדבר אחד (ראה הערה²⁰).

¹⁹ בספר אדיר במרום מוזכר הביטוי של החזרת הרע לטוב ביחס ליצר הרע: "הנה האדם כשנברא לא היתה בו זוהמא כלל, ולא היה לו אלא להעלות העולמות למדריגה העליונה, והיינו להשלים התיקון שהתחיל המאציל ית"ש. ואז היה היצה"ר מתוקן, וכל רע חוזר לטוב, כמו שעתיד להיות בסוף התיקון" (עמ' כט).

²⁰ ראינו את שני ההסברים העיקריים ברמח"ל לתכלית הבריאה - הטבה וגילוי הייחוד. ברצוני להראות איך במבט פשוט נראה, שההטבה וגילוי הייחוד הם דבר אחד: ראשית, בדברינו הראינו שמפשוט דברי רמח"ל עולה, שגילוי הייחוד נובע מכוונת ההטבה והוא אופן ההטבה (ראה לעיל הערה 5, דברי הרב פרידלנדר זצ"ל והרב שריק יבל"א, וראה גם הערה 15). שנית, כאשר אנחנו מבררים מהו גילוי הייחוד, מתברר לנו שגילוי הייחוד הוא החזרת הרע לטוב, וממילא הטבה גמורה. מבלי להכריע בשאלת היחס המדויק בין שתי המגמות הללו, אנחנו רואים כיצד ההטבה וגילוי הייחוד הם בעצם מהלך אחד.

וראה בעניין זה גם אדיר במרום (עמ' שצג): "אך צריך שתדע, כי הוא ית"ש תכלית הטוב, ורצונו רק להיטיב בתכלית ההטבה. ותדע שמתכלית ההטבה הוא שאפילו הרע יחזור לטוב. וזה תלוי עוד בייחודו ית"ש, שלהיות הוא יחיד בכל מיני יחוד, וכל רצונו הוא להיטיב, על כן לא ימצא רע שולט ומתקיים. [...] ותבין כי שני דברים הם המתחברים בזה: א' הוא החפץ להיטיב, כי מתכלית הטוב הוא זה. וגם שיחזור כל רע לטוב".

ניתן לראות שגילוי הייחוד הוא מהלך של הטבה, הן במישור התודעתי והן במישור המעשי, לאור הדברים שראינו לעיל: במישור התודעתי - עבודת האדם להשיג ולהכיר שה' אחד, היא כעצם עבודה להכיר ולהשיג שהכל טוב, ושאיף הרע אינו אלא משרת לטוב. הכרה זו מביאה את האדם לעולם תודעתי שכולו טוב (הדברים כמובן טעונים בירור והסבר, ומשמעות האמירה שהכל טוב ושגם הרע חוזר לטוב איננה ברורה כשלעצמה. נראה שזהו הבירור העמוק שעושה תורת הסוד, שרמח"ל עוסק בו באריכות, וברור שאינני מתיימר כעת להבין אותו, קל וחומר לא להציעו במאמר זה). במישור המעשי - זיכוך הנשמה את הגוף הוא הוא החזרת הרע לטוב, ובעצם הדבקת האדם בטוב הגמור - בשלמותו של הקב"ה. זהו מהלך של "לשבור כל המחיצות המפסיקות בינו לבין קונו, הן הנה כל עניני החומריות והתלוי בהם, עד שימשך אחרי יתברך ממש כברזל אחר אבן השואבת" - עד לדבקות גמורה (מסילת ישרים פרק א).

ראה עוד בעניין אחדות ההסברות השונות להלן בסעיף הרביעי בפרק זה, תחת הכותרת "אחדות הביאורים השונים".

3. לכבודו

ראינו את שני הסבריו העיקריים של רמח"ל לתכלית הבריאה – ראשית כהטבה לנבראים, ושנית כגילוי ייחודו. בכל האמור נראה שיש התעלמות ממקורות בתורה שבכתב ושבעל פה, שנחשבים אולי לבסיסיים ביותר בסוגיית תכלית הבריאה. בעקבות הפסוק בישעיהו אומרים חז"ל (אבות ו, יא): "כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו לא ברא אלא לכבודו, שנאמר: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו" (ישעיה מג ז)". כמו כן, אומר הכתוב במשלי (טז, ד): "כל פעל ה' למענהו". הסברים ובאורים שונים נאמרו במהלך הדורות על מאמרים אלו, אולם הם אינם מענייננו כעת. האם רמח"ל מתייחס למקורות אלו? כפי שראינו לעיל, בפרק העוסק בתכלית הבריאה, במספר מקומות רמח"ל אכן מתייחס לדברים אלו, וכפי שנראה להלן גם להסברה זו בתכלית הבריאה ישנה השתקפות בהסבר חובת האדם.

בדעת תבונות (קכה) כתב רמח"ל:

אך מי שיעמיק בחכמה, ימצא היות כל הנמצאות כולם מתקשרים קשר גמור זה בזה, שכולם צריכים להשלים **הענין שאליו כיוונה החכמה העליונה בבריאה**, וכולם מתקבצים לתכלית אחת [...] ורז"ל אמרו "כל מה שברא הקב"ה בעולמו - לא בראו אלא לכבודו". ואמנם צריך להבין ענין הכבוד הזה [...]

ובקל"ח פתחי חכמה (פתח ט) התייחס לפסוק ממשלי:

כי כך כל הנברא הוא רק **לכבוד הבורא**, והוא ענין "כל פעל ה' למענהו"²¹.

מדברים אלו נראה שתכלית הבריאה אינה מכוונת לאדם, להטבה עמו, אלא מתרכזת דווקא בקב"ה עצמו – לכבודו. מהו כבודו של הקב"ה? הדברים קצת סתומים. נשאר אותם כך בשלב זה, ונראה את השתקפותם בחובת האדם.

בפרק יט במסילת ישרים (בביאור חלקי החסידות) נראה שמתהפכת התמונה העולה מתחילת הספר, שלפיה עבודת האדם מכוונת לטובתו ולהנאתו: כאשר עסקנו בשאלת חובת האדם בפרק א, ראינו התייחסות להתענגות על ה', לדבקות בקב"ה ואפילו להתעלות העולם, אולם נראה שכל אלו מכוונים לאדם: האדם מתענג, האדם דבק בקב"ה וזו טובתו, האדם משתמש בעולם שנברא בשבילו. כאן, בבירור כוונתו של החסיד, מתברר כי מגמתו היא **עילוי כבודו של מקום**:

אך הכונה האמתית המצויה בחסידים אשר טרחו והשתדלו להשיגה, הוא שיהיה האדם

²¹ למקורות נוספים ברמח"ל המתייחסים לבריאה כמכוונת לכבודו של מקום, ראה לעיל בהערה 6.

עובד רק למען אשר כבודו של האדון ב"ה יגדל וירבה [...] ויהיה חומד ומתאוה אל הגדלת כבודו [...] שלפחות מצדו יהיה כבודו יתברך מתגדל [...] ודבר זה ביארוהו בתנא ד"א ז"ל אמרו: כל חכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמתו, ומתאנח על כבודו של הקדוש ברוך הוא כו', כל ימיו [...] זוכה לרוח הקודש בדבריו וכו', נמצאת למד שזאת היא הכוונה המעולה שהיא רחוקה לגמרי מכל הנאת עצמו, ואינה אלא לכבודו של מקום ולקידוש שמו יתברך [...] ועל זה אמרו (זהר כי תצא): איזהו חסיד המתחסד עם קונו.

עוד קודם לכן, בהגדרת עצם מידת החסידות (בפרק יח), ביאר רמח"ל ששרשה הוא בפנייה של האדם להיטיב לקב"ה כביכול – לעשות "נחת רוח ליוצרו". בציטוט שהובא לעיל מפרק יט רמח"ל מגדיר כך גם את כוונת החסיד, כמכוונת לעשות חסד עם הקב"ה כביכול – "איזהו חסיד המתחסד עם קונו" (כלשון הזוהר). זהו אם כן עניינה של מידת החסידות: לגמול חסד עם הקב"ה כביכול.

בדבריו שם (בפרק יט) רמח"ל אף מתייחס מפורשות לכוונה לזכות בקרבת ה' בעולם הבא, וכותב שלא נוכל לומר שזו הכוונה הטובה ביותר, שסוף סוף כוונה זו היא לטובת עצמו:

אמנם ודאי שמי שמתכוין בעבודתו לטהר נפשו לפני בוראו, למען תזכה לשבת את פניו בכלל הישרים והחסידים, לחזות בנועם ה' לבקר בהיכלו, ולקבל הגמול אשר בעוה"ב לא נוכל לומר שתהיה כונה זו רעה, אכן לא נוכל לומר גם כן שתהיה היותר טובה, כי עד שהאדם מתכוין לטובת עצמו, סוף סוף עבודתו לצורך עצמו.²²

לסיכום, אנו רואים שבמידת החסידות משתקפת בעבודת האדם תכלית בריאת העולם "לכבודו" של הקב"ה: העולם נברא לכבודו של הקב"ה, ולכן גם מגמתו של החסיד היא לעשות חסד עם קונו, ולהעלות ולהגדיל את כבודו.

כבודו של מקום

הדברים מעוררים מיד תמיהה: איזה חסד יכול האדם לעשות עם הקב"ה? איזה כבוד חסר לקב"ה, וכיצד בכלל חסר לו משהו? האם כבודו של הקב"ה תלוי בבשר ודם? בספר דעת תבונות עומד רמח"ל על בירור זה: הוא מבאר מחד, שכבודו של הקב"ה אכן תלוי בכריותיו. כבודו של הקב"ה חסר, ומילוי חוסר זה תלוי באדם. אולם מאידך הוא

²² בהמשך מביא רמח"ל גם את דברי הזוהר, שגראה שעליהם מיוסדת קביעתו זו של רמח"ל: "ואמר (ישעיה מ ו): 'כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה', ופי' ז"ל (תיקונים): שכל חסד שעושים לעצמם הם עושים, לטובת נפשם ולהנאתם, ואינם מתכוונים לכוונה השלמה הזאת, ולא מבקשים על עילוי הכבוד וגאולתן של ישראל [".

מבהיר, שמציאות זו של חסרון בכבוד ה' היא מציאות מחודשת, מציאות נבראת ברצון. כל זאת, כפי שנראה להלן – כדי להיטיב לאדם.

נפרט מעט את הדברים בלשונו: מציאותו הפשוטה של הקב"ה היא שלמות אינסופית, וממילא היא אינה מאפשרת מציאות אחרת זולתו. כדי לתת מקום לנבראים, כדי לאפשר מציאות קיומם של נבראים חוץ לקב"ה – יצר הקב"ה חסרון בעולם. החסרון הזה, הוא שמאפשר קיום למציאות נבראת, הוא שנותן מרחב פעולה לאדם הנברא. רמח"ל מדמה זאת לחלל שיצר הקב"ה, שמיועד לבניית בניינים; הקב"ה יצר את החלל הפנוי ברצונו, אולם עכשיו, כל זמן שלא יבנה עליו האדם את אותם בניינים – כביכול חסר הקב"ה משהו. זהו "כבודו" של מקום, שחסר, ועילוי תלוי במעשה האדם ובבחירתו. כדי לתת לאדם מקום לעבודה, יצר הקב"ה חסרון בהופעתו, חסרון בכבודו. במציאות זו כבודו של הקב"ה תלוי באדם, ואין רצונו של הקב"ה מתמלא אלא במעשה האדם.²³

נשים לב שמהדברים עולה, שאף מציאות זו של תליית כבודו של הקב"ה באדם – נוצרה לטובת האדם: כדי לתת לו מקום לקיום ולעבודה, כדי להיטיב לו בשכרו. כך מפורש מעט יותר בהמשך ספר דעת תבונות (קכח):

והוא הענין שזכרנו כבר, שכל מה שברא הקב"ה בעולמו - לא בראו אלא לכבודו. והכבוד הוא - שיהיה הוא ית"ש שמח בכל מעשיו, ויהיה לו מקום, כביכול, להנאות את כל מעשיו בטובו.

מכל מקום, משנוצרה מציאות זו, הרי כביכול תלה הקב"ה את "טובתו" שלו באדם, ויכול האדם "להתחסד עם קונו"; כביכול יש דבר שחסר לקב"ה, כביכול יש לו רצון, שאותו רק האדם יכול למלא.

מהו אותו חסרון בכבוד ה'? החסרון בכבוד ה' הוא חסרונן של הבריות בכלל ושל האדם בפרט, אותו האדם משלים. השלמת האדם את עצמו ואת העולם, שהיא בעצם קבלת ההטבה, היא היא מילוי ועילוי כבודו של מקום. כך כתוב בדעת תבונות (עב), על פעולתה של הנשמה המזככת את הגוף:

²³ בלשון רמח"ל בדעת תבונות (נח): "ועוד תביני, שאף על פי שעכשיו אנו יודעים שהקב"ה שמח על כל מעשיו, והם לכבוד אליו, כענין שנאמר (תהלים קד, לא), "יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו", לא נחשוב מפני זה שבזמן שלא היו נמצאים אלה, אם כן היתה חסרה ממנו ית' שמחה או כבוד ח"ו. אלא כבר אמרנו, האדון ית"ש במציאותו הפשוט - אין מקום לנבראים עמו כלל, כי אינם שייכים בענינו. אבל ברצותו בהם, אז מפני החפץ והרצון הזה נמצאים לו לשמחה, כביכול, ולכבוד. כי ודאי החפץ הזה הוא הנותן מציאות הנמצאים האלה, ונקרא שאינו מושלם, אם אין מציאותם נעשה. והרי זה כמקום העומד ליבנות עליו בניינים, שהוא חלל עד שלא נמלא מן הבניינים ההם."

הנה זה הזיכוכ הוא עיקר הפעולה אשר לנשמה בעולם הזה [...] והנה זה כל פרי צדקתה - **עילוי כבודו של מקום ב"ה, המתעלה בשלמות בריותיו, שהכל ברא לכבודו**, וזה כל אשר יולד מן המעשה הטוב **כלפי מעלה**, אשר על כן נקבע לו שכר מלמעלה, כי כנחת רוח שעשה לפניו ית', כן יעשה לו²⁴.

בדברים הבאים נרחיב באותו הענין של כבוד ה' מהיבט נוסף.

נחת רוח ליוצרו

ניגע בדברים אלו, של עשיית החסד עם הקב"ה במילוי כבודו ורצונו, מכיוון אחר - דרך הביטוי "לעשות נחת רוח ליוצרו". רמח"ל כאמור כתב, ששורש החסידות הוא עשיית נחת רוח לקב"ה. הדברים מבוארים לאורך פרק יח במסילת ישרים ובמקומות נוספים בספר, ומופיעים במקומות רבים בכתבי רמח"ל, כבר בדברים שכתב שנים לפני כתיבת מסילת ישרים²⁵.

²⁴ עוד על מילוי כבודו של מקום בהשתלמות הבריות: "את כל אשר ברא לכבודו להשתלם בשלמותו" (דעת תבונות קיח); שם כחכ (ממכלול הסימן); וראה עוד הרחבה בעניין הכבוד בדעת תבונות קס. עוד הערה מעניינת בנושא היא על המקום המשמעותי שתופס אצל רמח"ל הפסוק ממזמור קד בתהלים ("ברכי נפשי"): "יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו" (תהלים קד לא). הרב אוריאל הפנה את תשומת לבנו לכך שרמח"ל בוחר בו במקומות שונים לתיאור המציאות השלמה, ולכן כנראה גם בוחר בו כחתימה אישית לחיבוריו. ראה דרך ה' (ב ח ב), שחותם את התיאור של "המצב הטוב של העוה"ז באמת" כך: "ויהיה האדון ב"ה משרה כבודו בגילוי בעולמו, ושמח על מעשיו ומעשיו שמחים ועלזים לפניו". ובחתימת מסילת ישרים: "הוא יתברך שמו ברחמי יפקח עינינו בתורתו, ויורנו דרכיו, ויוליכנו באורחותיו, ונוכה לתת כבוד לשמו, ולעשות נחת רוח לפניו. יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו. ישמח ישראל בעשיו בני ציון יגילו במלכם. אמן אמן ואמן". ובחתימת דעת תבונות: "תושלב"ע. היתה השלמתו: יום חמישי בשבת ער"ח אדר ב' שנת התצ"ד. ל'הודי'ים ה'ית'ה' אורה' ושמחה' וששון ויקר. יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו. ישמח ישראל בעשיו בני ציון יגילו במלכם". וראה עוד על פסוק זה בדעת תבונות קס (עוד יש מקום להפנות את תשומת הלב לפסוק הקודם במזמור, שמתפרש ע"י רש"י כמדבר על תחיית המתים: "תשלח רוחך יבראון ותחדש פני אדמה" (תהלים קד ל). הדברים מתאימים לעולה מדברי רמח"ל, לפיהם המציאות השלמה היא לאחר תחיית המתים, ממנה והלאה, מצב בו האנושות נמצאת במדרגת הקדושה, וממילא כבודו של הקב"ה עולה מכל מעשיו. ראה למשל דעת תבונות פח).

²⁵ ספר מסילת ישרים נדפס באמשטרדם בשנת ת"ק, בהיות רמח"ל בן ל"ג שנים בערך. כבר בשנת תצ"א, בתקנות הישיבה שלו, קיבלו על עצמם החברים: "שלא יהיה הלימוד הזה לא על מנת לקבל פרס בשום צד ציפוי שכר או לשום צד מחשבה ופניה אחרת חלילה, כי אם רק לתיקון השכינה הקדושה ולתיקון כל ישראל עם ה' לעשות נחת רוח ליוצרו" (אגרת ג, אגרות רמח"ל מהדורת מכון רמח"ל עמ' ו); וכן ב"תקנות נוספות": "לעבוד עבודתם לפני ה' באמת ובתמים ובאהבה שלימה בלא שום ציפוי שכר לעצמם כלל ועיקר [...] ולגמול חסד עם השכינה הקדושה ולעשות נחת רוח ליוצרו" (שם עמ' ח). ובאגרת נוספת מנמק את העדפת לימוד הנסתר על לימוד הנגלה בצורך לגמול חסד עם השכינה: "מה נמצא נחת רוח ליוצרו ב"ה בכל הפוליסים הגדולים והפסקים הרבים?" (אגרת פח, שם עמ' רסה). ובאגרת נוספת כתב: "זה חזיתי ונתון אל לבי: כי ודאי

מהי "עשיית נחת רוח ליוצרו" שהיא יסוד החסידות? מה פשר הביטוי "נחת רוח"? בפשטות, לעשות נחת רוח פירושו למלא רצון. שרשה של עבודת ה' האמתית הוא הפנייה לעשות רצון ה' באופן המלא ביותר. כך עולה בבירור מפרק יח במסילת ישרים וכן ממקומות אחרים.²⁶

כהקדמה לבאור זה, כותב רמח"ל שעניין זה הוא "דבר עמוק מאוד": "אך מציאות החסידות עצמו הוא דבר עמוק מאד להבינו על נכון". ומתבקש לשאול: מה כל כך עמוק? מדוע הרעיון של ההשתדלות למלא את רצון ה' כפי יכלתך הוא עניין עמוק כל כך? כשחושבים על הדבר, ברור שיש כאן קושי: מילוי רצון הוא בעצם מילוי חוסר. "לעשות נחת רוח" זה להביא למציאות שבה הרוח נחה, כי לא חסר לה דבר. האוהב מזהה מה אהובו רוצה, כלומר איזה צורך יש לו, מה חסר לו – וממלא צורך זה כפי יכלתו. וכלפי הקב"ה, כמובן שהדברים מתמיהים: וכי הקב"ה חסר דבר שאותו החסיד צריך למלא?²⁷

דרך האדם לא יתכן אלא שיהיה קבוע ועומד לעשות נחת רוח ליוצרו – הלא זה לתקן השכינה הקדושה ולבנות אותה" (אגרת פט, שם עמ' רסח).

ראה עוד: במסילת ישרים – בהקדמה בהגדרת האהבה, פעמים רבות בפרקים יח-כ העוסקים בחסידות, בפרק כו בהגדרת החסידות ובמילים החותמות את הספר, וכן בדברי רמח"ל על עצמו ב"חתימה" לספר; ספר דרך חכמה בתחילתו; דעת תבונות עב.

ראה גם אגרת נ (ניסן הת"ץ) של רמח"ל לרבו, בה הוא מבסס את החסידות על מאמר חז"ל "איזהו חסיד, המתחסד עם קונו". כלפי רמח"ל נטען כי "ריח של חסידות לא עבר בו כלל" (אגרת מו, ר"י אירגאס לר"י באסאן, שם עמ' קלח), ובתגובה הוא כותב: "ואשר הוא חסידות לרצון לפני ה' – לא ידעו ולא יבינו. כי חכמים הגידו "איזהו חסיד, המתחסד עם קונו" (אגרת נ, שם עמ' קסג).

²⁶ בפרק יח ממסילת ישרים מבואר ששורש החסידות הוא עשיית נחת רוח לקב"ה. רמח"ל מבאר מיד את משמעות הדברים, שעשיית נחת הרוח היא באמצעות זיהוי רצונו של הקב"ה והשתדלות למלא אותו באופן המלא ביותר, כפי שעושה בן שאוהב את אביו, אדם שאוהב את אשתו וכל אדם האוהב את זולתו. להלן קטעים מלשונו שם: "הנה שורש החסידות הוא משאמרו חז"ל (ברכות יז): אשרי אדם שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו. והענין הוא כי הנה המצות המוטלות על כל ישראל כבר ידועות הן וחובתן ידועה עד היכן היא מגעת, אמנם מי שאוהב את הבורא ית"ש אהבה אמיתית לא ישתדל ויכוין לפטור עצמו במה שכבר מפורסם מן החובה אשר על כל ישראל בכלל, אלא יקרה לו כמו שיקרה אל בן אוהב אביו שאילו יגלה אביו את דעתו גילוי מעט שהוא חפץ בדבר מן הדברים, כבר ירבה הבן בדבר ההוא ובמעשה ההוא כל מה שיוכל. [...] כיון שיוכל לדון בעצמו שיהיה הדבר ההוא נחת רוח לפניו ולא ימתין שיצוהו יותר בפירוש או שיאמר לו פעם אחרת.

[...] והנה כמקרה הזה יקרה למי שאוהב את בוראו ג"כ אהבה נאמנת, כי גם הוא מסוג האוהבים ותהיינה לו המצות אשר צוויים גלוי ומפורסם לגילוי דעת לבד לדעת שאל הענין ההוא נוטה רצונו וחפצו ית"ש, ואז לא יאמר די לי במה שאמור בפירוש, או אפטור עצמי במה שמוטל עלי עכ"פ, אלא אדרבא יאמר כיון שכבר מצאתי ראיתי שחפצו ית"ש נוטה לזה, יהיה לי לעינים להרבות בזה הענין ולהרחיב אותו בכל הצדדין שאוכל לדון שרצונו יתברך חפץ בו, וזהו הנקרא עושה נחת רוח ליוצרו."

²⁷ הביטוי "נחת רוח" משקף מציאות שיש בה רוגע ומנוחה, כיון שלא חסר דבר. ניתן לראות זאת גם משימושים נוספים שעושה רמח"ל בביטוי "נחת רוח" במסילת ישרים, לא בנוגע לקב"ה: בנוגע לנשמה – "אינה מוצאה

כפי שראינו לעיל, רמח"ל מבאר שאכן הקב"ה חסר דבר כביכול: הקב"ה יצר חסרון בהופעת כבודו, כדי לאפשר לאדם קיום ומקום עבודה – למלא את אותו חסרון. שוב נדגיש שחסרון זה הוא חסרון מומצא, מחודש, אך מכל מקום, כיון שנברא, הרי שיש לקב"ה רצון וצורך, שאותם יכול האדם למלא – להגדיל כבודו של מקום, ובכך לעשות נחת רוח ליוצרו. כאמור, בביאור מגמתו של החסיד, רמח"ל (פרק יח) משתמש בשני הביטויים הללו: "הגדלת כבודו" של הקב"ה ו"עשיית נחת רוח" לפניו. עשיית נחת רוח היא הגדלת כבודו של מקום – מילוי החוסר אותו יצר.

באיזה מובן ממלא האדם את רצונו של מקום – אם מדובר בעצם ברצון מומצא? רמח"ל מלמד אותנו שיש כאן שתי רמות של מילוי רצונו של הקב"ה: ברמה הפשוטה, אף על פי שהחוסר שיש לקב"ה כביכול הוא מומצא, מכל מקום יש חסרון ויש רצון; הקב"ה יצר חלל, שעליו צריכים להבנות בניינים – ומעתה עצם בניית הבניינים היא מילוי רצונו, שיהיו בניינים, שיתמלא החלל. ברמה העמוקה יותר, כשאנו מתבוננים מהו הרצון העמוק של הקב"ה שהביא להמצאת החיסרון והרצון אותם חידש, הרי שמדובר ברצון להיטיב לנו: תכלית החיסרון המחודש היא לתת מקום לנבראים, שיוכלו להתקיים, לעבוד ולזכות בשכרם²⁸. לכן, כאשר אנחנו עושים רצון ה', אנחנו בעצם ממלאים גם את רצונו העמוק להיטיב לנו, כיון שבמעשינו אנחנו קונים את ההטבה אותה הוא רוצה לתת לנו²⁹.

ביאור זה של עשיית רצון ה' בשתי רמות מפורש בספר דרך ה' (א, ד, ז): עשיית רצון ה' היא ראשית בעצם מילוי רצונו הפשוט, ושנית במילוי רצונו העמוק להיטיב:

מעשה המצות, הנה תכלית בו לאדם שיעשהו מבואר הוא, שהוא לקיים מצות בוראו ולעשות חפצו, והנה הוא מקיים חפצו ית' בזה, בשני דרכים נמשכים זה מזה, והיינו כי הוא מקיים חפצו במה שצוהו שיעשה המעשה ההוא והוא עושהו. והשנית, כי הנה

שום נחת רוח בכל עיננו זה העולם", כיון שהיא מן העליונים, וחסרות לה שלמותה ומציאותה הטבעית (פ"א); ב. בנוגע לאדם – "והנאות העולם [...] לשיהיה לו נחת רוח וישוב דעת", כלומר שלא יחסר לו דבר ויהיה פנוי בנפשו לעבודת ה' (שם); ג. בין אדם לחברו, בעניין גמילות חסדים – "כל מה שהוא יודע שאם יעשהו לחברו הוא מקבל נחת רוח ממנו, מצות חסידות הוא לעשותו" (פרק יט).

²⁸ יש מקום לעיין האם רצונו של הקב"ה להיטיב הוא רצון "טבעי", או שמא אף הוא מחודש. ראה הערת הגר"ח פרידלנדר במהדורתו לדעת תבונות (סימן נח, עיונים 19) שנוקט בבירור שרצונו של הקב"ה להיטיב אף הוא מחודש, שאף "חוק הטוב להיטיב" עליו כותב רמח"ל הוא חוק מחודש שחקק הקב"ה. ולעניות דעתי צ"ע בזה.

²⁹ רמח"ל מדמה את יחסו של החסיד לקב"ה כיחס של בן אוהב לאביו. הבן מזהה את רצונו של אביו וממלא אותו כפי כוחו. על פי דברינו נוסף, שהבן האוהב מזהה את אהבתו של אביו אליו, מזהה שרצונו העמוק ביותר של אביו הוא להיטיב לו, ושמה שיעשה נחת רוח לאביו יותר מכל הוא שהוא יקבל את הטובה שאביו משפיע עליו.

במעשה ההוא הנה הוא משתלם באחת ממדריגות השלימות שהיא תולדת המצוה ההיא וכמ"ש, והנה מתקיים חפצו ית', שהוא חפץ שיהיה האדם משתלם ומגיע ליהנות בטובו ית'.

חפץ ה' הוא להיטיב, ולכן מילוי רצונו הוא בקבלת ההטבה. באופן מפורש ביותר כתובים הדברים ב"כללי פתחי חכמה ודעת" (כלל ראשון – כוונת הבריאה)³⁰:

מה שנודע לנו מכוונת המאציל ב"ה בזה, הוא, כי ברצותו להיטיב רצה להמציא נמצאים שיקבלו טובו. וכדי שיהיה הטוב שלם, צריך שיקבלוהו בזכות ולא בצדקה [...] וכדי שיוכלו לזכות, המציא מציאות אחד שיהיה צריך אליהם להתקן [...] וזהו זכותו – שהקים חפץ המאציל ב"ה, שחפץ שיקבלו נמצאיו את טובו³¹.

בדברים אלו אנחנו חוזרים לכאורה לחלק הראשון בפרק הזה, שבו עסקנו בתכלית הבריאה כהטבה, ומתוך כך גם בחובת האדם קבלת ההטבה. החידוש המתבאר כאן הוא שקבלת ההטבה הזו, השלמת האדם את עצמו, היא היא כבודו של מקום, היא רצונו של מקום, היא העושה נחת רוח לפניו³².

נעיר עוד, כי עבודת האדם איננה ממלאת את רצון ה' להיטיב לנו רק בכך שהיא מקנה

³⁰ מובאים בספר דעת תבונות מהדורת הגר"ח פרידלנדר (עמ' רפט-שג).

³¹ מתוך הדברים נעיר, שכיון שהקב"ה רוצה להיטיב הטבה שלמה – בזכות – הרי שמילוי רצונו ועשיית נחת הרוח לפניו אינם רק במילוי רצונו להיטיב, בקבלת הטובה בלבד, אלא במילוי רצונו להיטיב בזכות, בקניית ההטבה בבחירה ובמעשה. ניתן להוסיף ולומר, שדווקא בעניין זה הקב"ה כביכול "תלוי" בנו, שהרי להיטיב לנו בחסד הוא ודאי יכול גם בלי מעשינו, אולם שלמות ההטבה תלויה במידת הזכות שלנו – שזהו כל מה שתלוי בבחירתנו. ראה להלן בהערה 35 בעניין "עבודה צורך גבוה".

³² ראה דעת תבונות קכה (הובא לעיל): "והכבוד הוא – שיהיה הוא ית' שמח בכל מעשיו, ויהיה לו מקום, כביכול, להנאות את כל מעשיו בטובו". ראה גם דרך ה' (ד, ד, ז): "[...] וימצאו כלם נתלים בו ומשתלמים בשלימותו. וזהו המצב שיגיעו לו באמת בסוף כל הגלגולים. והנה בהיותם כך, נמצא חפצו ית' נעשה וכבודו מתגדל, וזה עיקר העטרה שהוא מתעטר בברואיו, וכביכול מתגדל במ".

הדברים עולים ומתרחבים בספר דעת תבונות סימנים ע-עב. רמח"ל מבאר כי פעולתו של האדם מכוונת במוכן מסוים כלפי עצמו – לתקן ולהשלים את עצמו. תיקון זה הוא ע"י הזיכוך שמזככת הנשמה את הגוף. בהמשך הדברים מתבאר, שתיקון האדם את עצמו, זיכוך הנשמה את הגוף – הם הם המעלים כבודו של מקום, הם העושים נחת רוח לקב"ה, כיון שכבודו של מקום, שהוא הדבר החסר כביכול לקב"ה – "מתעלה בשלמות בריותיו":

"אמר השכל – הכונה העליונה, הלא שמעת כבר, היותה אך להטיב אל האדם, לזכות במעשיו במה שיתקן עצמו וישלים בריאתו. [...] זה מה שצריך להבין, כי אין סוף הכונה בביאת הנשמה בגוף לשתחיה אותו בחיי ההבל האלה, אבל עיקר ביאה זו הוא לזכך אותו זיכוך ממש [...] הנה זה הזיכוך הוא עיקר הפעולה אשר לנשמה בעולם הזה [...] והנה זה כל פרי צדקתה – עילוי כבודו של מקום ב"ה, המתעלה בשלמות בריותיו, שהכל ברא לכבודו, וזה כל אשר יולד מן המעשה הטוב כלפי מעלה, אשר על כן נקבע לו שכר מלמעלה, כי נחת רוח שעשה לפניו ית', כן יעשה לו" (דעת תבונות ע-עב).

לאדם את הזכות בהטבה, אלא עבודת האדם היא עצמה תהליך של השלמת האדם את עצמו, תהליך שהוא עצמו קבלת ההטבה – הוצאה לפועל של רצון ה' להיטיב.³³

מתוך כך חשוב להבהיר, שאל לנו להתבלבל ולחשוב שלאור הדברים עבודת האדם במדרגה הגבוהה של החסידות היא בעצם עבודת עצמו – להנאת עצמו; אדרבה: במדרגה זו האדם מבין שאף קבלת הטובה, אף ההתענגות על ה' שאיתה פתחנו את הספר – איננה צריכה להיות מכוונת להנאת עצמו, אלא לגמול חסד עם קונו – "להתחסד עם קונו", "לעשות נחת רוח לפניו" – בכך שממלא רצון ה' להיטיב לנו.³⁴

במובן זה ניתן לומר על עבודת האדם שהיא "צורך גבוה" (דעת תבונות חלק ב', סימן טז):³⁵

³³ ראה דעת תבונות יד: "אמר השכל – היסוד הראשון שעליו עומד כל הבנין הוא, שרצה הרצון העליון שיהיה האדם משלים את עצמו ואת כל הנברא בשבילו, וזה עצמו יהיה זכותו ושכרו. זכותו – לפי שנמצא שהוא מתעסק ויגע להשיג השלמות הזו, וכשישיגהו – יהיה נהנה רק מיגיע כפיו וחלקו מכל עמלו. שכרו – שהרי סוף סוף הוא יהיה המושלם, ויהיה מתענג בטובה לנצח נצחים".

³⁴ בזה מתיישבת התמיהה על הדברים העולים מפתיחת פרק א, מהם עלול להיראות שחובת האדם היא עניין אגואיסטי של תענוג אישי. על כך כתב הראי"ה באורות הקודש (בהמשך דבריו שהובאו לעיל): "כשאנו מתחילים במסילת ישרים ללמוד, שיסוד החסידות הוא שהאדם לא נברא אלא להתענג על ד' וליהנות מזיו שכינתו, שזהו התענוג האמיתי והעידון הנצחי, נסלד החוש המוסרי שלנו מפני האיגואיזמוס, ואהבת התענוג, שביסוד זה, ותובעים אנחנו יסוד יותר טהור ונקי משום תערובת הנאה. אמנם זהו גורל העולם והאדם, שירד כבר בראשית יצירתו מהתכונה הטהורה אשר להאידיאליות העליונה, והושבתה אצלו הטהרה האצילית, ומלמטה הוא צריך לטפס למעלה למעלה. יתברר לו אמנם אחר כך שמושג תענוג זה של התענוג על ד' הוא התוכן הטהור שבאידיאליות היותר טהורה, שאי אפשר לבטאה בשום הגה אנושי". וראה בסמוך עניין "עבודה צורך גבוה" ובהערה שם.

³⁵ בתוך: "גנוי רמח"ל" בעריכת הרב פרידלנדר (בני ברק תש"מ). נראה שמקור הביטוי "צורך גבוה" ביחס לעבודת ה' הוא בדברי חז"ל בנוגע לקרבנות, ראה שבת קטז ע"ב, שם קלא ע"א, מועד קטן ט ע"א, יבמות ה ע"ב, מנחות סד ע"א. ראה בעניין זה רמב"ן ורבנו בחיי על הכתוב "לשכני בתוכם" (שמות כט מו) (הרב אוריאל הפנה עוד בעניין זה לספר עבודת הקודש למהר"מ גבאי, חלק ב פרק ב והלאה, ולשל"ה חלק תולדות אדם שער הגדול).

לפי רמח"ל, ביאור עניין "עבודה צורך גבוה" הוא שהצורך של הקב"ה כביכול בתחתונים ובעבודתם הוא כדי להיטיב להם. ראה דעת תבונות עם הערותיו של הרב פרידלנדר – סימן נח עיונים 19, סימן קס עיונים 52, וראה גם דרך ה' עם פירוש "דרך לחיים" שנערך משיעורי הגר"ח פרידלנדר (הוצאת פלדהיים), ד ד ז, דרך לחיים אות קל, ושם עיונים 8. וראה גם דברי הרב פרידלנדר במבוא למאמר הוויכוח (שערי רמח"ל, עמ' טז-יח; הדברים הובאו גם כמבוא לקל"ח פתחי חכמה מהדורת הרב פרידלנדר, עמ' 24-25).

וראה בספר דרך עץ חיים, שמעשי בני ישראל נותנים כוח לקב"ה כביכול, להיטיב להם ולבריות: "שהקדוש ברוך הוא מקבל כח, כביכול, ממעשה בני האדם לפעול טובה עמהם ועם כל הבריות. וזה סוד (תהלים סח לה): 'תנו עוז לאלהים'. וגם משה רבינו עליו השלום, אמר (דברים לב יח): 'צור ילדך תשי', וידענו מזה, כי מעשי ישראל מוסיפים כח בגבורתו של מעלה" (אמנם ייחוסו של ספר זה לרמח"ל מוטל בספק, ראה לעיל סוף הערה).

וראה בעניין זה בספר נפש החיים שער ב פרק ד, ובסופו: "ומצד רצונו ית' להתחבר אל הבריה. ע"ז נאמר העבודה

ועל זה הסוד אמרו (סנהדרין צט:): "ועשיתם אותם - ועשיתם אתם", כי בריאת האדם חסירה ממש, עד שהוא ישלימנה [...] כי באמת תכלית העבודה הוא הדביקות הזה, והוא באמת צורך גבוה, למה שהוא רוצה בקיום העולם³⁶.

לסיכום, ראינו כי לרמח"ל יש תפיסה עמוקה של מאמר חז"ל "כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, לא ברא אלא לכבודו". נראה כי מימרה זו מתבוננת בשלב של רגע אחד אחרי הרצון הבסיסי להיטיב. הכוונה הבסיסית היא הטבה, ולשמה נברא חסרון הכבוד. משנוצר חסרון יש מקום לנבראים, וממילא כל בריאתם היא כדי למלא את אותו חסרון – לכבודו.

צורך גבוה". וראה עוד בהגהה שם (ב יא): כי ארו"ל (ברכות וא"ו ע"א) שהקב"ה מניח תפילין. וענין התפילין שלו ית"ש הוא התדבקותו ית"ש להיטיב עמו בכל. כמ"ש שם תפילין דמארי עלמא מה כתיב בהו. ומי כעמך ישראל גוי אחד. כי מי גוי גדול וגו'. וכן כל הפסוקים דשם הם רק שבחי ישראל. וכלהו כתיבי באדרעי והוא כענין את ה' האמרת היום וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה גו'. שכמו שבתפילין שלנו כתובים שבחי הקב"ה. כן תפילו שלו כביכול הם שבחים שלנו. ששם הוא ענין ההתדבקות. והוא ענין הכתוב ישראל אשר בך אתפאר סוד התפילין דמארי עלמא. שהתפילין נקראים פאר". וראה גם בפירושו "רוח חיים" על אבות, פרק א, סוף משנה ג. וכעין זה ראה גם ספר מגלה עמוקות ריש פרשת בחוקותי.

³⁶ נראה שניתן לבאר עניינים נוספים הנכללים במידת החסידות במסילת ישרים כמילוי רצון ה' להיטיב לנבראיו ולהשלים אותם: א. כבודם של ישראל: כביאור כוונת החסיד ככוונה לעילוי כבודו של מקום (פרק יט), תולה רמח"ל את כבודו של מקום בכבודם של ישראל, ומכך גוזר את חובת החסיד להצטער על מציאות הגלות והחורבן: "שהרי אי אפשר לכבוד העליון להתרבות אלא בגאולתן של ישראל וברבוי כבודם". נראה שהדברים מתבארים לא רק במונח הפשוט, ששם שמים תלוי בגילוי על ידי עם ישראל בעולם, אלא גם במונח העמוק, ששלמותם של ישראל היא עצמה שלמותו של הקב"ה כביכול, מילוי כבודו החסר.

ב. טובת הדור: רמח"ל מבאר (שם) שיש עיקר שני בכוונת החסיד – טובת הדור: "שהנה ראוי לכל חסיד שיתכוין במעשיו לטובת דורו כולו, לזכות אותם ולהגן עליהם". ניתן היה להבין זאת רק כגמילות חסדים כללית, אולם מפורש בדברי רמח"ל שם שגם זה "רצונו של מקום" – להשיב את הרשעים ולכפר עליהם וכו': "ותראה שזוהו רצונו של מקום שיהיו חסידי ישראל מוכים ומכפרים על כל שאר המדרגות שבהם [...] שאין הקדוש ברוך הוא חפץ באבדן הרשעים, אלא מצוה מוטלת על החסידים להשתדל לזכותם ולכפר עליהם". כלומר, רצונו של הקב"ה הוא להיטיב לכולם, ולכן זיכוי הרבים וכו' – פעולה לטובת הדור – זוהי עשיית נחת רוח לקב"ה, מילוי רצונו. ראה גם בפרק יג: "ועל ידי המוכנים יזכו גם הבלתי מוכנים אל אהבתו יתברך והשראת שכינתו. וכענין שדרשו ז"ל בארבעה מינים שבלולב (ויקרא רבה פ' ל): יבואו אלה ויכפרו על אלה". ראה גם בקל"ח פתחי חכמה (פתח ב), רצון ה' להיטיב לרשעים: "רצונו של המאציל ית"ש הוא רק טוב [...] הרי שרוצה להיטיב גם לרשעים. [...] אך סוף המעשה בכל בני אדם, בין צדיקים בין רשעים".

ג. גמילות חסדים: רמח"ל כותב (בפרק יט): "והנה גמילות חסדים הוא עיקר גדול לחסיד, כי חסידות עצמו נגזר מחסד". ברור שעיקר השם "חסידות" מתייחס לחסד שגומל האדם עם הקב"ה, כלשון הזוהר שמביא רמח"ל: "איזהו חסיד המתחסד עם קונו". האם דברי רמח"ל כאן, שגמילות חסדים קשורה מהותית לשם "חסידות", הם דרשה בעלמא? ראשית ניתן לומר שיסודה של מידת החסידות הוא היציאה של האדם מההתרכוזה בעצמו אל הפניה לזולתו, ובכלל זאת הפנייה לגמול חסד עם קונו, וכן גמילות חסדים עם חברו. מעבר לכך ניתן להוסיף, שגמילות החסדים עם חברו היא התחסדות עם קונו: כיון שרצונו של הקב"ה להיטיב לבריותיו, הרי שההטבה להם היא עשיית רצון ה'. וראה ב"חתימה" לספר מסילת ישרים: "אולי אוכה שיזכו אחרים על ידי, וייטב להם בעבורי, ואעשה נחת רוח ליוצרי".

חסרון זה בכבוד ה' הוא בעצם חסרונם של הבריות ושל האדם, ואותו האדם משלים, ובכך ממלא את כבוד ה'. כמובן, חסרון זה אינו מושלם בידי מעשה ה' בבריאה, שהרי כל הכוונה בתהליך היתה לתת מקום לאדם להשלים את החיסרון בעצמו. ממילא, ניתן לראות את כל עבודת האדם כעבודה של מילוי כבוד ה', וזוהו האדם "מתחסד עם קונו" ו"עושה נחת רוח ליוצרו". עשיית הנחת רוח לפניו היא – ראשית, בעצם מילוי החלל שיצר הקב"ה בעולמו, ושנית בכך שמילוי החלל הוא מילוי רצון ה' העמוק להיטיב לנבראיו. עבודת האדם היא בהשלמתו את עצמו, ובעצם עבודת קבלת ההטבה. עבודה זו היא "צורך גבוה".

4. אחדות הביאורים השונים

ממבט רחב על הביאורים השונים שראינו בטעם הבריאה ובחובת האדם, נראה שאין מדובר בהסברות שונות ונפרדות לגמרי, אלא בפנים שונות של אותו העניין: ההטבה, גילוי הייחוד ומילוי כבוד ה' הם כולם מהלך אחד אל שלמות הטוב האלוקי המוחלט. יש מקום לבחינת קביעה זו, אולם מכל מקום נראה שכולן הולכות למקום אחד.

בירור היחס בין ההסברות השונות דורש עיון רחב, מעמיק ומדוקדק, ונראה שהוא כשלעצמו ראוי למאמר נפרד. מכל מקום, הצעתי הראשונית לתמונה הכללית של יחס זה מובאת כאן בהערה³⁷.

³⁷ מנקודות שונות לאורך המאמר עלתה תמונה מסוימת לגבי היחס בין ההסברות השונות. הנושא מצריך בירור מעמיק, אולם מכל מקום אציע כאן את הבנתי בעניין: תכלית הבריאה הבסיסית היא ההטבה, וממנה נגזרת ההגדרה הפשוטה של חובת האדם – העולם הבא, להתענג על ה'. כאשר מבררים מהו תוכן ההטבה, מתברר שההטבה היא לזכות כפי האפשר בשלמותו של הקב"ה עצמו, וזאת ע"י הדבקות בו, ומכאן שזוהי גם חובת האדם – להדבק בקב"ה. בבירור עמוק יותר, מהי אותה הטבה, באיזה אופן זוכה האדם להדבק בשלמותו של הקב"ה, מבאר רמח"ל שאופן ההטבה הוא גילוי ייחודו של הקב"ה, שהוא עצמו הטבה, כיון שגילוי הייחוד מגלה שאין עוד מלבדו – מלבד טובו השלם – כאשר כל רע חוזר לטוב. בגילוי הייחוד מתברר בהשגת האדם שיש רק טוב, וכך מתגלה גם במציאות בפועל. גדר עבודת האדם הנגזר מהסברה זו הוא, החזרת הרע לטוב, המתבארת במסילת ישרים בעיקר במובן של העלאת העולם החומרי ע"י שימוש בו לטובה, ובמקומות אחרים מתבארת גם כתיאור כללי לכל עבודת האדם, שהיא בעצם זיכרון הנשמה את הגוף, שהיא-היא החזרת המציאות החומרית המרוחקת מהקב"ה אל הדבקות בו. במבט אחר, תכלית הבריאה היא "לכבודו של מקום". אולם כפי שראינו, רמח"ל מבאר גם את ענין כבודו של הקב"ה התלוי בנבראיו כהסבר שמוכל בתוך כוונת ההטבה. החיסרון בכבוד ה' אותו ממלאים כל הנבראים, אותו משלים האדם בעבודתו, הוא חידוש של הקב"ה שעניינו לאפשר מקום קיום ועבודה לאדם – כדי להיטיב לו בזכות. גדר עבודת האדם הנגזר מתיאור זה של תכלית הבריאה הוא מילוי רצון ה', עשיית נחת רוח לפניו, העלאת כבודו של מקום. שוב, כיון שתכלית המציאות של חיסרון בכבוד ושל השלמתו ע"י האדם היא ההטבה לאדם, ראינו שמושגי הנחת רוח לקב"ה וההטבה נפגשים ומתאחדים.

בסיכומי של עניין נראה, שאכן ההטבה היא התכלית הבסיסית ביותר העומדת ביסוד הכל. ההסברות האחרות – גילוי הייחוד והשלמת כבוד ה' – מדברות "רגע אחרי" כוונת ההטבה. בשתייהן מדובר בתהליך של העלם

5. תכלית הבריאה כהשתקפות של חובת האדם

בשולי הדברים אעיר: ראינו במאמר שהגדרותיו השונות של רמח"ל לחובת האדם נובעות מהגדרותיו השונות לתכלית הבריאה. מתוך דברי רמח"ל במקומות שונים עולה שניתן לראות גם תמונה הפוכה, אולי שרשית יותר: תכלית הבריאה היא בעצם השתקפות של חובת האדם. במקומות רבים שבהם רמח"ל עוסק בכוונת הבריאה, הוא מבאר שכל המכוון בבריאה הוא עבודת האדם. כך, על פי העיקרון של "סוף מעשה במחשבה תחילה", הרי שב"מעשה" אכן עבודת האדם היא נגזרת של תכלית הבריאה, אולם ב"מחשבה" הרי שחובת האדם קדמה לבריאה, ובעצם הבריאה נבראה במתכונת מסוימת ובתכלית מסוימת – כי כך נגזר מחובת האדם שרצה הבורא לאפשר ולקיים³⁸.

כך, למשל, מנמק רמח"ל בקל"ח פתחי חכמה (פתח ד, חלק ב, בפירוש) את הבחירה בגילוי הייחוד להיות אופן ההטבה, בכך שהוא שמאפשר עבודה:

והנה שיער הרצון העליון שלא יש שום ענין שתהיה נאה בו העבודה, פירוש - שתמשך יפה ממנו, כמו אם ירצה לגלות יחודו בפועל. כי זה הדבר יהיה מה שיתן מקום יפה לעבודה³⁹.

ד. "סוף דבר... את מצוותיו שמור"

במאמר זה נגענו בהגדרות העקרוניות של חובת האדם, ולא עסקנו בפריסת העקרונות

וגילוי, של חיסרון והשלמה, שעניינו לאפשר ולהוציא לפועל את ההטבה השלמה. וראה מאמר "סוד המרכבה דמות אדם והייחוד" בתוך גנוי רמח"ל, עמ' רסה, בפסקה הפותחת "שרש כל השרשים", שם נאמר שה"שרש דשרש" הוא הרצון העליון, השורש הוא וכח ההטבה, "ומן הכח השלם הזה, בהתעלם שלימותו, יוצאת אח"כ ההנהגה המשוערת [...] שבהתעלם, עד שיחזור ויתגלה". ועדיין צ"ע רב.

וראה להלן הע' 41 השלכה אפשרית לכך שכוונת ההטבה היא השרשית.
³⁸ אם נדייק יותר נראה שהדברים נכונים ביחס לשתיים מתוך שלש ההסברות שראינו: גילוי ייחודו של הקב"ה כתכלית הבריאה הוא "תוצאה" של רצון ה' לתת לאדם עבודה לגלות את ייחודו, ולצורך כך יצר הקב"ה מציאות של העלם ייחודו, שמתוכה יהיה הגילוי; הקב"ה ברא את כל מה שברא בעולמו "לכבודו", כיון שרצה שיהיה לאדם מקום קיום ועבודה, למלא ולהגדיל את כבודו, ולצורך כך יצר מציאות של חיסרון בכבודו ובריאה שתמלא את כבודו, על ידי עבודת האדם. לעומת זאת, אם נבחן את כוונת ההטבה, הרי שהיא כוונה ראשונית, בסיסית ביותר. היא איננה נובעת מחובת האדם הרצויה, אלא אדרבה, הצורך במציאות של חובה, של עבודה ובחירה, נובע ממנה – כדי שתהיה ההטבה שלמה, בזכות ולא בחסד.

³⁹ וראה דעת תבונות נח בעניין בריאת העולם "לכבודו" של מקום, שהיא תוצאה של הרצון בנבראים, שיהיה להם מקום למלא את אותו הכבוד. לצורך כך, הבריאה הראשונה היא בריאת חסרון הכבוד, כדי לאפשר בריאה "לכבודו".

לחובות המעשיות. כדי לא לחטוא לאמת, לתורתו של רמח"ל ולחובתנו המוסרית – אוסיף השלמה: רמח"ל עצמו פורט את הדברים להגדרות מעשיות: מצוות ה' – הן הן המביאות את האדם ליהנות בטובו של הקב"ה בעולם הבא, הן המעשים שתולדתם הדבקות בקב"ה, הן המשלימות את האדם והעולם, הן המזככות את הגוף, הן המחזירות כל רע לטוב, הן המגדילות כבודו של מקום, הן העושות נחת רוח לקב"ה, הן צורך גבוה.⁴⁰

⁴⁰ המצוות מביאות להטבה – להתענגות על ה': "והנה מה שהורונו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו [...] ומקום העידון הזה באמת הוא העולם הבא [...] והאמצעים המגיעים את האדם לתכלית הזה, הם המצוות אשר צונו עליהן האל יתברך שמו" (מסילת ישרים פרק א).

המצוות הן המביאות לשלמות, שהיא קרבת ה' והדבקות בו: "וכשתסתכל בדבר תראה כי השלמות האמיתית הוא רק הדבקות בו יתברך [...] אמנם לשיזכה האדם לטובה הזאת, ראוי שיעמול ראשונה וישתדל ביגיעו לקנותה, והיינו שישתדל לידבק בו יתברך בכח מעשים שתולדתם זה הענין והם הם המצוות" (שם); "והנה גורה החכמה העליינה, שהעושה אותם הענינים שצוה, דהיינו כלל כל המצוות כלן כמש"ל, בכל מעשה מהן שיעשה, יהיה מתקרב על ידו מדריגה מה ממדריגות הקורבה אליו ית', ותגיע לו על ידי זה מדריגה מה ממדריגות הארת פניו, כפי הקורבה שנתקרב לו, ויתעצם בו מדריגה מן השלימות, שהיא תולדת מדריגת ההארה ההיא, והפך זה העבירות, כל מעשה מהן שיעשה האדם ח"ו, הנה יתרחק על ידו ממנו ית' מדריגה מה, ויתוסף עליו על ידי זה מדריגה ממדריגות העלם הארתו, ית' והסתר פניו, ויתעצם בו על ידי זה מדריגה מן החסרון שהיא תולדת מדריגת ההעלם ההוא" (דרך ה' א ד י); וראה גם: דעת תבונות מ ("כי שכר מצוה מצוה" וכו'); "דעת תבונות חלק ב" טז ("ובאמת האדם בלי המצוות איננו בריאה שלמה" וכו').

המצוות מביאות לתיקון כל הבריאה: "וגדולה מזו - המצוות עצמן [...] והמצוה ועושה נמצא מתקן כל הבריאה כולה [...] "דעת תבונות קכו); "משם והלאה נשאר ישראל מובדלים מן העמים, ומעוטרים בכח עליון לשמור כל המצוות, לתקן בהם כל הבריאה כולה" (דעת תבונות קנח).

עשיית המצוות וקיום התורה הם המביאים לזיכוך הנשמה את הגוף: "אך הדרך אשר בו תוכל הנשמה לזכך את גופה, הלא הוא במעשה המצוות וקיום התורה, כי נר מצוה ותורה אור. וכל מה שהיא מרבה לקנות תורה ומצוות - מרבה זיכוך לגוף ההוא, וזכות לעצמה - שהיא מקיימת רצון קונה" (דעת תבונות ע).

המצוות הן המחזירות רע לטוב: "יוכל מתוך החומר עצמו והעסק הגופני, השיג את השלימות והתעלות אל הזוך ואל המעלה, ואדרבא, השפלתו תהיה הגבהתו, ומשם יקנה יקר וכבוד שאין כמוהו, בהיותו הופך את החשך לאור ואת הצלמות לנגה יורת. וזה כי שם ית"ש גבולות וסדרים [...] אך הסדרים והגבולות האלה, הנה הם כלל המצוות העשין והלאוין" (דרך ה' א, ד, ד-ה).

עבודת ה' מביאה להגדלת כבודו, והחטאים מביאים למיעוט הכבוד: "כי או יעבוד עבודתו לתכלית זה, שלפחות מצדו יהיה כבודו יתברך מתגדל ויתאווה כל שאר בני האדם יהיו כמו כן, ויצטער ויתאנח על מה שממעטים שאר בני האדם, וכל שכן על מה שממעט הוא עצמו בשוגג או באונס או בחולשת הטבע, אשר קשה לו לישמר מן החטאים בכל עת, כענין הכתוב (קהלת ז): כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (מסילת ישרים פרק יט).

המצוות עצמן והרחבת קיומן הם שעושים נחת רוח לקב"ה. ראה על כך להלן. כלפי עבודת האדם בקיום המצוות משתמש רמח"ל בביטוי "צורך גבוה": "ובאמת האדם בלי המצוות איננו בריאה שלימה [...] והוא ענין: "הדיוקנא שלים" שמזכיר הרשב"י הרבה פעמים, שיש למי שמקיים המצוות. ומרע"ה אמר (דברים י, כ): "את ה' אלקיך תירא אותו תעבוד ובו תדבק", כי באמת תכלית העבודה הוא הדבקות הזה, והוא באמת צורך גבוה, למה שהוא רוצה בקיום העולם, כי הוא מקביל דביקותו, ונדבק

נראה שפרק א במסילת ישרים חותר למסקנה המעשית הזו:

והנה אחר שידענו זה, נבין מיד **חומר המצוות אשר עלינו ויקר העבודה אשר בידינו**, כי הנה אלה הם האמצעים המביאים אותנו אל השלמות האמיתית.⁴¹

עם זאת, רמח"ל מרחיב את המושגים: כידוע, רמח"ל מחלק במסילת ישרים בין מדרגה של צדיק למדרגה של חסיד⁴². הצדיק ממלא את חובתו בקיום כל המצוות, שבהן מחויב כל אדם מישראל. בעבודתו של החסיד מתרחב קיום המצוות אף לתחום שאינו מחויב⁴³. מכל מקום, גם הרחבה זאת היא הרחבת המצוות עצמן, הנובעת מזיהוי רצון ה' המשתקף בהן (מסילת ישרים פרק יח):

הנה שורש החסידות [...] ותהינה לו המצוות אשר צוויים גלוי ומפורסם לגילוי דעת לבד לדעת שאל הענין ההוא נוטה רצונו וחפצו ית"ש [...] להרבות בזה הענין ולהרחיב אותו בכל הצדדין [...] **נמצא כלל החסידות הרחבת קיום כל המצוות** בכל הצדדין והתנאים שראוי ושאפשר.

במדרגת הקדושה, אף השימוש בעולם החומרי לצרכו של האדם מקבל מעמד של מצוה (מסילת ישרים פרק כו):

והנה האיש המתקדש בקדושת בוראו אפילו מעשיו הגשמיים חוזרים להיות ענייני קדושה ממש, וסימניך אכילת קדשים שהיא עצמה מצוות עשה.

ובספר דרך ה' (דרך ה' א ד ז)⁴⁴:

בסיבתו" ("דעת תבונות חלק ב", טז).

⁴¹ וראה בדבריים המקבילים במסילת ישרים "סדר ויכוח", שם ברור יותר שזו ההשלכה המעשית להשקפה שמציג החסיד, שלפיה נברא האדם לעולם הבא, לעומת התפיסה המנוגדת שהאדם נברא לעולם הזה.

⁴² לשון רמח"ל בתחילת פרק יג: "ותראה שכל מה שביארנו עד עתה הוא מה שמצטרך אל האדם לשיהיה צדיק ומכאן ולהלאה הוא לשיהיה חסיד".

⁴³ קומת הצדיק בנויה מזהירות, זריזות ונקיות – שעניינן הוא קיום כל המצוות בשלמות. וזהירות מעברות, זריזות לקיום מצוות ונקיות שלמה מכל חטא: "כי הזהירות סובב על ה'לא תעשה' והזריזות על ה'עשה'" (תחילת פרק ו); "מדת הנקיות היא היות האדם נקי לגמרי מכל מדה רעה ומכל חטא" (תחילת פרק י). החסיד לעומת זאת, מרחיב את קיום המצוות אל מעבר למחויב, כדלהלן.

⁴⁴ בספר מסילת ישרים נראה שמדרגה זו שייכת לאדם הקדוש בלבד, למי שצעד בכל שלבי המסילה: "זוה אחר שכבר ימצאו בו כל המדות הטובות שזכרנו עד הנה מתחלת הזהירות ועד יראת החטא, בזאת יבא אל הקודש ויצליח, שהרי אם הראשונות חסרות ממנו, הרי הוא כור ובעל מום שנאמר בו וזר לא יקרב" (פרק כו).

אולם בספר דרך ה' נראה שאפשר לכל אדם לעבוד עבודה זו, שבה התשמיש הגשמי לצרכו של אדם הופך למצוה. לשם כך על האדם לעמוד בשלושה תנאים: א. שישתמש בעולם באופן מותר; ב. שישתמש באופן ראוי וטוב לו; ג. שישתמש בכוונה הנכונה: "אכן מה שהאדם משתמש מן העולם לצרכו, הנה צריך תחלה שיהיה מוגבל בגבול רצונו ית', דהיינו שלא יהיה בו דבר ממה שמנעו ואסרו האל ית'. ושלא יהיה אלא

וכשיהיה האדם **משתמש מן העולם** על הדרך הזה, הנה ימצא התשמיש הוא בעצמו פועל השלימות כמ"ש, ויקנה בו מעלה אמיתית **כמו שיקנה במעשה כל המצות כן, כי גם זה מצוה עלינו.**

אם כן, מדברי רמח"ל עולים שלשה מעגלים במעשי המצוות: א. מצוות מחויבות; ב. הרחבת המצוות; ג. מעשים חומריים שמקבלים ערך של מצוה.⁴⁵

עוד יש להעיר, כי ברור שקיום מצוות התורה כשלעצמן איננו הגדרה ממצה לכל חובת האדם, שהרי הוא חלק אחד מחמשת חלקי השלמות שפורט רמח"ל מדברי משה רבנו בהקדמה למסילת ישרים⁴⁶. במובן מסוים, זו מגמתו של ספר מסילת ישרים – להרחיב את

הראוי לבריאות הגוף וקיום חיותו על הצד היותר טוב, ולא כפי נטית החומר ותשוקתו למותרות. ויהיה הכונה בו, להיות הגוף מוכן ומזומן לשתמש ממנו הנשמה לצורך עבודה בוראו, שלא תמצא לה עיכוב בהעדר הכנתו וחולשתו. וכשיהיה האדם משתמש מן העולם על הדרך הזה, הנה ימצא התשמיש הוא בעצמו פועל השלימות כמ"ש, ויקנה בו מעלה אמיתית כמו שיקנה במעשה כל המצות כן, כי גם זה מצוה עלינו, לשמור את גופנו בהכנה הגונה לשייכל לעבוד בו את בוראנו, ונשתמש מהעולם לכונה זו ולתכלית זה כפי המצטרך לנו, ונמצינו אנחנו מתעלים במעשה הזה, והעולם עצמו מתעלה בזה בהיותו עוזר לאדם לשיעבוד את בוראו" (דרך ה' א ד ז).

⁴⁵ נראה ששלושה מעגלים אלו בהיקף המעשים שנכללים בגדר מצווה מתאימים לשלש המדרגות המתוארות בספר מסילת ישרים: צדיק, חסיד וקדוש. הצדיק מקיים את כל המצוות, החסיד מרחיב את קיום המצוות, והקדוש הופך אף את מעשיו החומריים שלצורך עצמו למצוות. עוד אפשר, שכבר בפרק א רמח"ל רומז לשלוש הרמות הללו, בשלושת המבטים על חובת האדם בעולמו: לפי המבט הראשון האדם נברא להתענג על ה' בעולם הבא ולכן הוא מקיים מצוות; בהסתכלות הנוספת מתבאר שהאדם נברא לדבקות בקב"ה, ועל כן הוא צריך לצייר מגמה בעולמו – חתירה לדבקות בקב"ה ולא לשום דבר אחר, מגמה שמחייבת את הרחבת קיום המצוות גם מעבר למחויב (ראה בהקדמה ובפרקי החסידות את הקשר שבין מושגי האהבה-דבקות-חסידות); בהעמקה נוספת מתבאר שהעולם כולו נברא לשימוש האדם, שהעולם אמור לסייע לאדם להתעלות וגם להתעלות יחד אתו – ומכאן נובעת הפיכת התשמיש החומרי עצמו למצוה.

לאור דברים אלו אפשר לבחון את האפשרות, שגם ההסברות לתכלית הבריאה ולחובת האדם שראינו במאמר קשורות במדרגות השונות של מסילת ישרים: הצדיק יכול לקיים מצוות אף בלא שלמות הכוונה, אלא אפילו כפי שעולה מפשטות פתיחת פרק א – כדי לקבל את עצם ההטבה, כדי להתענג על ה' בעולם הבא; החסיד, כפי שראינו במאמר, מכוון במעשיו לעילוי כבוד שמים; הקדוש הוא המחזיר את העולם החומרי לקדושה, ובכך מגלה את ייחוד ה'. לפי הצעה זו עולה שגילוי הייחוד הוא כביכול "למעלה" מההטבה. אולם אין בכך סתירה לתמונה שהצעתי לעיל שלפיה ההטבה היא הכוונה השרשית, כיון שדווקא הכוונה השרשית להיטיב היא הפשוטה, וממנה צומח העומק של ההעלם וההתגלות, שהבנתו מביאה לעבודת ה' שלמה וגבוהה יותר. החסיד עושה מהפך ראשון בכך שמבין שהנושא הוא איננו שכרו הפרטי, אלא כבוד ה'. הקדוש עושה מהפך נוסף, בכך שמבין ש"כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו", שכבוד ה' צריך לעלות מכל דבר ודבר במציאות, שכל רע צריך לחזור לטוב.

⁴⁶ לשון רמח"ל שם: "הוא מה שמשך רבנו, עליו השלום, מלמדנו באמרו (דברים י ב): "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך, כי אם ליראה את ה' אלקיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' אלקיך ככל לבבך ובכל נפשך, לשמור את מצות ה' ואת חקתיו". כאן כלל כל חלקי שלמות העבודה הנרצית לשמו

עבודת ה' וקיום המצוות מעבר לקיום גרידא בדרך של "מצות אנשים מלומדה"⁴⁷. המעוניין בפריטת חובת האדם לפרוטות, יפנה לספר מסילת ישרים עצמו, החל מדברי משה רבנו, דרך דברי רבי פינחס בן יאיר, המפרטים יותר ומניחים את הסולם המטפס ממידה למידה, ועד לכלל הספר הסולל את המסילה כולה. מובן שאף הספר איננו ממצה את הכל, כפי שמעיר רמח"ל בסיומו, ועל כל אדם לעמול ולהרחיב בבירור חובתו ודרך החסידות הראויה לו לפי עניינו⁴⁸.

סיכום

במאמר עסקנו בתכלית הבריאה ובחובת האדם לפי רמח"ל. ראינו שהגדרותיו השונות של רמח"ל לחובת האדם נובעות באופן ישיר מהגדרותיו השונות לתכלית הבריאה; במילים אחרות, ראינו איך יסודות תורתו המוסרית של רמח"ל, כפי שמתבארים בספר מסילת ישרים, נובעים מיסודות תורתו המחשבתית-קבלית. עמדנו בתמצית על הביאורים השונים לתכלית הבריאה, ומתוך כך על ההסברות השונות לחובת האדם. נראה שמתוך הבירור עולה כי ההסברות השונות הן בעצם פנים שונות של עניין אחד (אף שיש מקום לבירור יסודי בעניין היחס בין ההסברות השונות).

בפרק הראשון ראינו שרמח"ל קושר בין שאלת חובת האדם לשאלת תכלית הבריאה:

יתברך, והם: היראה, ההליכה בדרכיו, האהבה, שלמות הלב, ושמידת כל המצות". יש להעיר כי שלושה מתוך ארבעת חלקי השלמות שרמח"ל מונה (מעבר לקיום כלל המצוות) הם מצוות, המנויות בידי הרמב"ם בספר המצוות: היראה - עשה ד; ההליכה בדרכיו - עשה ח; האהבה - עשה ג. את שלמות הלב נראה שהרמב"ם רואה כמצות חכמים של "וכל מעשיך יהיו לשם שמים" (אבות ב יב), המבוססת על דברי שלמה "בכל דרכיך דעהו" (משלי ג, ו) (ראה הלכות דעות ג, ב-ג). עם זאת, בהקדמתו לאבות מביא הרמב"ם יסוד לדרישה זו מן התורה: "זוה הוא אשר דרש ממנו יתעלה שנכוון אליו, באומרו (דברים ו, ה): 'ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך'" (שמונה פרקים, פרק ה).

באמת נראה שגם לרמח"ל שלמות הלב היא "מצוות חסידות" בלבד. שלמות הלב היא החלק היחיד מבין חמשת חלקי השלמות שאין לו כל זכר בשלמותו של ה"צדיק", בניגוד לארבעת החלקים האחרים, שכלולים כולם במדרגת הצדיק כפי מעלתו (היראה בזהירות ובנקיטת; האהבה בוריות; ההליכה בדרכיו בנקיטת - הנקיטת במידות; קיום כל המצוות הוא עניינו של הצדיק - זהירות וזירות ונקיטת בקיום מצוות ה'). שלמות הלב מופיעה רק במידת הטהרה, שהיא חלק מקומת החסיד, וניתן להיות צדיק בלעדית. גם באגרת לרבו תולה רמח"ל את החסידות בשלמות הלב: "כי חכמים הגידו 'איזהו חסיד, המתחסד עם קוננו', ואמרם ז"ל 'רחמנא לבא בעי' לא להקל באו, אלא להחמיר מאד מאד" (אגרות רמח"ל ובני דורו, מהדורת מכון רמח"ל, אגרת נ עמ' קסג; ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו - אוסף אגרות ותעודות" (גינצבורג) עמ' קיב).

⁴⁷ ראה את ההקדמה לספר בכללותה.

⁴⁸ ראה דברי רמח"ל בסוף פרק כו.

חובת האדם ככלל היא להוציא לפועל את תכלית הבריאה.

בפרק השני ראינו שרמח"ל הסברים שונים בתכלית הבריאה, כאשר העיקריים שבהם הם: א. להיטיב לנבראים; ב. לגלות ייחודו של ה'; ג. לכבודו של מקום (כאשר נראה שהשנים הראשונים תופסים מקום עיקרי יותר).

בפרק השלישי ניגשנו לביאור כל אחת מההסברות לתכלית הבריאה, ומתוך כך לביאור חובת האדם הנגזרת מאותו הטעם:

א. בהסברה הראשונה – התכלית בבריאה היא להיטיב לנבראים, ועל כן חובת האדם היא לקבל את ההטבה – "להתענג על ה' וליהנות מזיו שכינתו". ראינו שרמח"ל מבאר כי התכלית היא להיטיב לנבראים הטבה שלמה, בזכות ולא בחסד, ועל כן חובת האדם היא לזכות באותה הטובה במעשיו. ראינו עוד, שההטבה אותה מיטיב הקב"ה לנבראים היא באמצעות הידבקות בו, ומתוך כך מוגדרת חובת האדם גם כהידבקות בקב"ה.

ב. לפי ההסברה השנייה – התכלית בבריאה היא גילוי ייחודו של הקב"ה, בהחזרת הרע לטוב, ועל כן חובת האדם היא לגלות את ייחוד ה' בהחזרת הרע לטוב. ראינו שבדברי רמח"ל מבואר שגילוי ייחוד ה' הוא אופן ההטבה לנבראים. בארנו בכלליות שגילוי הייחוד הוא גילוי ייחוד השליטה, שאין רצון וכוח אחר חוץ מרצון ה'. כיון שרצון ה' הוא טוב מוחלט, הרי שגילוי הייחוד הוא באמצעות הגילוי שאין כל רע, על ידי "החזרת הרע לטוב". טענו שנראה כי ביאור זה, שרמח"ל רואה בו את הביאור העמוק לכוונת הבריאה, מוליד גם את הביאור העמוק בחובת האדם: החזרת הרע לטוב – בהשגה ובתודעה, וגם בפועל – בזיכון הנשמה את הגוף השפל, ובהעלאת האדם את העולם החומרי המשמש אותו.

ג. על פי ההסברה השלישית – התכלית בבריאה היא "לכבודו של מקום", ועל כן חובת האדם היא הגדלת כבודו של מקום, מילוי רצון ה', עשיית נחת רוח לפניו. באור זה הופך את התמונה לפיה הבריאה מכוונת לאדם – להטבה לו, ולפיו תכלית הבריאה היא מילוי כבוד ה', החסר כביכול. ראינו את ביאורו של רמח"ל במאמר חז"ל "כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו לא ברא אלא לכבודו": רצון ה' בקיומם של נבראים ובהטבה להם הביא להמצאת חסרון, שמציאותו תיתן מקום לנבראים, ותאפשר להם עבודה במילוי אותו החסרון. חסרון זו הוא חסרון בכבוד ה', ועל כן עבודת האדם היא הגדלת כבודו של מקום; אלא שחסרון זה בכבוד ה' הוא חסרון של הבריות עצמן, ועל כן עבודת האדם היא בהשלמת עצמו ובהשלמת הבריאה, והשלמה זו היא היא מילוי כבוד ה'.

ראינו כי לצד ביאור כוונת החסיד במעשיו להגדלת כבודו של מקום, רמח"ל מגדיר את עבודת ה' השלמה – החסידות – כמכוונת לעשיית "נחת רוח" לקב"ה. בארנו שעשיית נחת רוח היא מילוי הרצון, שהיא בעצם מילוי חוסר כביכול, הוא הוא החוסר המחודש בכבוד

שמים. מצב זה, בו הקב"ה המציא חיסרון בעולמו, מאפשר לאדם לגמול חסד עם הקב"ה כביכול – "להתחסד עם קונו".

כאמור, הכוונה בבריאה "לכבודו" של מקום היא בעצם פועל יוצא של הכוונה לתת לנבראים מקום קיום ומקום עבודה – כדי להיטיב להם. לפי זה מתבארים מילוי רצון ה' על ידי האדם ועשיית הנחת רוח לפניו בשתי רמות: א. בעצם מילוי רצון ה' המחודש, בעצם הגדלת כבוד ה'; ב. בכך שהאדם מאפשר לקב"ה להיטיב לו, וממלא את רצון ה' להיטיב לנבראיו. הערנו שעבודת האדם איננה רק מאפשרת לקב"ה להיטיב, אלא היא עצמה השלמת האדם את עצמו, כך שהיא עצמה קבלת ההטבה. בארנו שמתוך הבנה זו מקבלת ההגדרה הראשונית של חובת האדם – קבלת ההטבה והתענגות על ה' – משמעות של עבודה לבורא, חסד עם הקב"ה, ובמובן זה – "עבודה צורך גבוה".

בשולי הפרק הערנו שתי הערות נוספות:

א. מהבירור של ההסברות השונות לטעם הבריאה ולחובת האדם נראה, שאין מדובר בהסברות שונות לגמרי, אלא כנראה בפנים שונות של עניין אחד (שכפי הנראה הכוונה להיטיב עומדת ביסודו).

ב. לצד התמונה שהצגנו, שלפיה חובת האדם היא להוציא לפועל את תכלית הבריאה, ראינו שרמח"ל מציג גם את תמונת הראי, אולי השרשית יותר, לפיה תכלית הבריאה היא שנגזרת מחובת האדם ועבודתו, שאותן רוצה הקב"ה לאפשר ולקיים.

בפרק הרביעי השלמנו את התמונה בהערה על ההיבט המעשי של חובת האדם. רמח"ל מתרגם את כל ההסברות התאורטיות השונות של חובת האדם להגדרה מעשית אחת: מצוות ה'. עם זאת, ראינו כי קיום המצוות מתרחב לכדי שלשה מעגלים: א. קיום המצוות עצמן (צדיקות); ב. הרחבת המצוות לפי זיהוי רצון ה' המשתקף בהן (חסידות); ג. הפיכת המעשים החומריים למעשים בעלי ערך של מצוות (קדושה). לסיום הערנו שברור מדברי רמח"ל שקיום מצוות התורה כשלעצמן איננו הגדרה ממצה לחובת האדם, שכן הוא חלק אחד מחמשת חלקי השלמות אותם מונה רמח"ל בהקדמה למסילת ישרים. להגדרה מעשית מפורטת של חובת האדם יש לראות את מכלול הספר, ואף "להוסיף לקח" על האמור בו, כל אדם לפי עניינו.

יהי רצון שנוכח כולנו לדבקות אמתית בקב"ה, לחיי העולם הבא, לעולם שכולו טוב, לעשות נחת רוח ליוצרנו ולראות בעילוי כבודו של מקום. "יהי כבוד ה', לעולם ישמח ה' בְּמַעֲשָׁיו" וְיִשְׂמַח אֱלֹהֵינוּ בְּעֲשׂוֹת בְּנֵי צִיּוֹן וְיִגִּילוּ בְּמַלְכָּם" – במהרה בימינו, אמן.